

İMÂM BUHÂRÎ’NİN SİYÂSET ANLAYIŞI: “YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ”

-el-Câmi’u’s-Sahîh’deki Bâb Başlıkları ve Buhârî’nin Bireysel Tavrı Çerçevesinde-

Mustafa ERTÜRK*

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan, yaşamı oluşturan “anlam evrenin” bütün boyutlarıyla ve veçheleriyle alâkalı olup bunların hiçbirine kayıtsız kalamaz. Daha özeldir insan hayatı bağılı bulunduğu kültürel evrenden anlamını alır ve biçimlenir. Kişiyi bu ortam içerisinde bazı yükümlülüklerin ve rolün verilmesi veya onun birtakım görevleri üstlenmesi o insanın diğer toplumsal hâdiselerle olan ilişkisini ortadan kaldırmaz. Çünkü şu veya bu şekilde kendisi de ilgi alanı içerisinde yer almaktadır. Sosyal ortam içerisinde en alt kesimden en üst kesime kadar herkes yaşadığı her hâdiseden kendince etkilenecek ve bu etkilene sürecinde de bağılı bulunduğu görev ya da sorumluluklarını ona göre düzenleyecektir. Bu düzenleme en aktif hâlden en pasif hâle kadar muhtelif eylem süreçlerinde gerçekleşecektir. Dolayısıyla hayatı ve bu hayat içerisinde yaşayan insanları görev ve sorumluluk bilinci çerçevesinde kesin ve kalın çizgilerle ayırmak hemen hemen imkansız gibidir.

İslâm düşünce tarihinde de pek çok âlim bağılı bulunduğu değerleri korumak, yaymak ve yaymak için farklı bilgi verileriyle kendilerini donatmışlardır. Edindikleri bilgileri, bir sistem halinde somutlaştırmışlar ve bunun içinden konuşmuşlar ve eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Kur’ân, tefsir, hadîs, fıkıh, kelam, felsefe ve tarih gibi değişik ilim dallarında temayüz gösteren ulemayı bu çerçevede değerlendirebiliriz. Ancak onların bu muhtelif branşlarda görev üstlenmeleri diğer ilim dallarından veya sosyal hayatın başka problemlerinden soyutlandıkları anlamına gelmemektedir. Bilakis İslâm düşünürleri karşılaştıkları meseleleri çözmeye konusunda ilgi alanları dışında da bazı fikir ve görüşlere sahip olmuşlar ve bunları dile getirmişlerdir.

Belli bir dönemden sonra Kur’ân’dan sonra en sahih kaynak olma özelliğini kazanmış¹ *el-Câmiu’s-Sahîh* adlı hadîs kitabının musannifi Muhammed b. İsmail el-Buhârî de

*Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. sares38@yahoo.com

(ö. 256/870) yaşadığı dönemde İslâm toplumuna yön vermiş, onları fikir ve görüşleriyle aydınlatmış İslâm dünyasının önde gelen isimlerinden biridir. O genellikle hadîşçiliği ile şöhret bulmuş, bunun yanında fikhî ve itikâdî görüşleriyle de ilgi görmüş bir şahsiyettir. Buhârî hakkında yazılan eserlerde daha ziyade hep bu yöndeki değerlendirmeler ön plana çıkarılmıştır.² Buhârî'nin devrin siyâsî ve sosyal hâdiselerinden, gündelik işlerle uğraşmaktan mümkün merteye kaçtığı, kendisini devamlı ilme (hadîse) verdiği ve sadece bu uğurda gayret gösterdiği öne çıkarılan başka hususlardandır.³ Halbuki, biraz önce de belirttiğimiz gibi, bir insanın içerisinde yaşadığı dînî, siyâsî, sosyal ve kültürel hâdiselerden müstağnî kalması ve bunlardan etkilenmemesi mümkün değildir. Çok yerinde ifade edildiği üzere, Buhârî, "rivâyetleri mükemmel seçimiyle iyi bir hadîşçi⁴, tasnifinde ortaya koyduğu düşünceleriyle iyi bir kelamcı, fıkıhçı ve ahlakçıdır. İnhisarcı bir anlayışla onu belirli bir kategoriye hapsedmek o zamanın bilimsel tasnifi açısından doğru olmadığı gibi görüşlerini ve eserini anlamak bakımından da ufuk daraltmaktır".⁵ Nitekim o, döneminin hassas konularından olan "kulların fiillerinin yaratılıp yaratılmadığına veya Kur'ân'ın mahluk olup olmadığına" yönelik tartışmalarda kendine ait fikir ve görüşleri, hadîs âlimlerinin şiddetli muhalefetine rağmen, cesurâne bir tavırla dile getirmiş, inandıklarını söylemekten çekinmemiştir.⁶ Bu konuda bir eser⁷ kaleme almış olması söylediğimizin en önemli göstergesidir. Ayrıca kaynaklarda zikredilen eserlerine göz attığımız zaman onun hadîs ilmi yanında, kelam, fıkıh ve tarih ilmiyle de ilgilendiğini ve bu branşlara yönelik düşüncelerini kaleme aldığını görmekteyiz.

Farklı açılardan incelenmeyi hak eden Buhârî'nin siyaset anlayışı bu araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Buhârî'nin böyle bir anlayışının bilinmesi, gerek Buhârî'nin

¹ Bk. Çakın, Kamil, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslâmî Araştırmalar (Hadîs-Sünnet Özel Sayısı)*, C. 10, sy. 1-3, 1997, s. 100-109.

² Hayatı hakkında bilgi için mesela bk. Zehebi, Ebû Abdullah Muhammed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm* (h.251-260) (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1992, s. 238-273, no:401; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), Müessesetü'r-risâle), (I-XXIII), Beyrut 1981-1985, XII, 391-471; İbn Ebû Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (I-IX), Haydarabad 1952, VII, 191, no: 1086; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Muhtasaru Tarihi Dimaşk li İbni Asâkir* (nşr. Sekîne eş-Şihâbî), (I-XXII), Dimaşk 1990, XXII, 22-31; İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed, *Kitâbü's-Sikât* (nşr. Abdülmü'tî el-Kal'acî), (I-IX), Haydarabad 1973, IX, 113; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad* (nşr. Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), (I-XIV), Beyrut trs, II, 4-37, no. 426; Süyûti, Ebû'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman, *Tabakâtü'l-huffâz* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1973, s. 248-249; Abdülhâlık, Abdülğani, *el-İmâmü'l-Buhârî ve Sahîhuh*, Cidde 1985; A'zamî, Muhammed Mustafa, Yavuz, Yusuf Şevki ve Öğüt, Salim, "Buhârî", DİA, İstanbul 1992, VI, 368-376; Uğur, Mücteba, *Buhârî*, Ankara 1989, Kültür Bakanlığı Yayınları; *Büyük Türk-İslam Mütefekkeri Buhârî* (1987 yılında Kayseri'de yapılan Uluslararası Sempozyum'un Tebliğ Metinleri), Kayseri 1996.

³ Mesela bk. Zehebi, Ebû Abdullah Muhammed b. Osman, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), Müessesetü'r-risâle), I-XXIII, Beyrut 1981-1985, XII, 405, 448-449.

⁴ Gerçi İmâm Buhârî ile birlikte İmâm Müslim'in Sahîh'lerine gerek geçmişte gerekse günümüzde tenkitlerin yapıldığını da burada ilave etmek gerekir. Yapılan tenkitler ve bu tenkitlerin değerlendirmesiyle ilgili mesela bk. Kandemir, M. Yaşar, "Sahîhayn'e Yöneltilen Tenkitlerin Değeri", *Sünnetin Dindeki Yeri* (İSAV tarafından 18-20 Kasım 1995 tarihinde İstanbul Dedeman Otel Salonlarında gerçekleştirilen Uluslararası Sempozyum'un tebliğ metinleri) İstanbul 1997, s. 335-376. Bu tebliğin müzakeresi için, bk. a.g.e., s. 377-394; Hatiboğlu, Mehmed Said, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar (Hadîs-Sünnet Özel Sayısı)*, C.X, sy. 1-3, Ankara 1997, s. 1-14 (makalenin arapça metni: s. 15-29).

⁵ Akyüz, Ali, "İmâm Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansımaları" (I. İslam Düşüncesi Sempozyumu'nda (26-27 Ekim, İstanbul 1996) sunulan tebliğ), s. 3-4.

⁶ Yavuz, "Buhârî" (Akaid'e Dair Görüşleri), DİA, İstanbul 1992, VI, 372.

⁷ Buhârî, Halku ef'âli'l-ibâd ve'r-redd ale'l-cehmiyye ve eshâbi't-ta'tîl (nşr. Müessesetü'r-risâle), Beyrut 1990.

Sahîh'ini tasnif ederken takip ettiği tebvîb ve tasnif mantığını gerekse Sahîh'indeki rivâyetleri yorumlama açısından büyük bir katkı sağlayacaktır. Bu konuda yazılanlar⁸, üzerinde durmak istediğimiz meselenin ve temellen-dirme yönteminin dışında kaldığı için, hem metodik hem de yorumlama mantığı açısından orijinal gördüğümüz hususlar çerçevesinde tartışmayı sürdüreceğiz.

Bu çalışmamızda, makale boyutunda, Buhârî'nin siyaset anlayışını iki yönden tespit etmeye çalışacağız;

Birincisi, *el-Câmi'u's-Sahîh*'deki "bâb başlıkları": Her ne kadar Buhârî'nin devlet yöneticiliği, idarecilik veya siyaset hakkında herhangi bir eseri bulunmasa da⁹, onun gerek dînî gerek sosyal ve siyâsî hayatın hemen her yönüyle ilgili görüşlerini bâb başlıklarıyla az veya çok Sahîh'ine yansıttığını bilmekteyiz.¹⁰ Nitekim onun hakkında "Fıkhu'l-Buhârî fi terâcimihî = Bu-hârî'nin görüşü (fıkhi, anlayışı) onun bâb başlıklarındadır"¹¹ ifadesi darb-ı

⁸ Birincisi, Sultan Bayezit (II) ve Yavuz Sultan Selim zamanında yaşamış kazaskerlik ve kadılık görevlerinde bulunmuş olan Muhyiddîn Seydî Çelebi'nin (ö. 931/1525) Sahîh-i Buhârî'deki, ahkam-ı sultaniye ile ilgili hadîsleri tahrîc ettiği *Müstahreç mine'l-hadîs* adıyla yazdığı ve Sultan Bayezit (II)'e ithaf ettiği bir eserdir. Bu eser *Buhârî'de Yönetim Esasları* ismiyle Mehmet Erdoğan tarafından hazırlanarak neşredilmiştir (İstanbul, Aralık 2000). Bu eserle ilgili bazı hususlara dikkat çekmek gerekecektir:

(1). Eser, neşreden de ifade ettiği üzere, yüksek ilmî bir düzeyi temsil etmemektedir. (2). Kitaba neşreden tarafından verilen isimde isabet edilmediğini düşünmekteyiz. Zira, "Buhârî'de Yönetim Esasları" başlığı, bizzat Buhârî'nin Sahîh'indeki gerek bölümlere gerekse bab başlıklarına göre Buhârî'nin yönetim anlayışını çağrıştırmaktadır. Halbuki, eserde Sahîh'ten tahrîc edilen hadislerin çoğunluğu, bazıları dışında (mesela bk. *a.g.e.*, s. 138, 157, 161, 162, 191, 193, 196, 197, 227, 230-236) Buhârî'nin hem bâb başlıklarına uygun değildir, hem de yönetimle hiç ilgisi olmayan hadisler Seydî Çelebi tarafından yöneticilikle alakalı olarak zikredilmişlerdir (bk. *a. g. e.*, s. 88, 121, 131, 132 vd.). Belki kitabın başlığına, ya "Sahîh-i Buhârî'deki Hadîslerle Göre Yönetim Esasları" ya da "Seydî Çelebi'ye Göre Yönetim Esasları" vb. denilebilirdi. Dolayısıyla bu başlığın Buhârî'nin yönetim anlayışını, Sahîh'deki bab başlıkları çerçevesinde, ifade etmediğini düşünmekteyiz. Gerçi "Buhârî'deki" ifadesinden Buhârî'nin eserine nispet edildiği de akla gelebilir. Elbette ki, Seydî Çelebi de kendi anlayışına göre, konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak hadislerden yönetim ve yöneticiyle alakalı hükümler çıkarabilir. Ancak böyle bir durumda bu anlayışın Buhârî'ye ait olmadığı halde bizzat Buhârî'ye nispet edilmesi, Buhârî'nin yönetimle ilgili düşüncesini aksettirmeyeceği gibi hadislerin kendi bağlamı dışında yanlış anlaşılmasına ve yorumlanmasına da vesile olacaktır. (3). Neşredilen eserde kalın harflerle konulan başlıklar, müellif tarafından da konulmadığı için, kitabın sunuş bölümünü dikkatli okumayanlar için yanıltıcı olabilir. Çünkü o başlıklar bizzat neşreden tarafından, Seydî Çelebi'nin hadislerden çıkardığı sonuçlara göre olup zaman zaman günümüze de işaret etmek için güncelleştirilerek konulmuştur. (4). Son olarak bu eserin müellif tarafından Sultan Bayezit (II)'e ithaf edilmesi, neşreden de ifade ettiği gibi (bk. s. 19), ulemanın ümerayı desteklemek amacıyla yazılmış olduğunu ve bu sebeple de Buhârî'nin yöneticilere yönelik (çekimsen veya onlardan uzaklaşmak gibi) bir tavrın aksi istikametinde olduğunu da dikkate almak gerekir. Bütün bunlara rağmen, Osmanlı ulemasının yöneticilere hak ve sorumluluklarını hatırlatmak gibi bir görev üstlenerek bu tür eserleri kalem almalarını takdirle karşılamak gerekir.

Buhârî'nin siyaset anlayışına yönelik zikredeceğimiz ikinci bir çalışma da, Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan'ın "İmam Buhârî'nin Buhârâ Emîri ile Münasebetleri" isimli tebliğidir. Bu tebliğ Buhârî'nin bir yöneticiye (Buhârâ Emîri Hâlid b. Ahmed ez-Zühli) yönelik tavrıyla ilgili bilgi vermekte ve onun, Sahîh'de açıkça zikredilmeyen, siyaset anlayışına dikkat çekmektedir (*Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî* (1987 yılında Kayseri'de yapılan Uluslararası Sempozyum'un Tebliğ Metinleri), Kayseri 1996, s. 39-45)

⁹ Eserleri hakkında geniş bilgi için mesela bk. A'zamî, Muhammed Mustafa, "Buhârî", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 371-372.

¹⁰ Mesela bk. Akyüz, "İmâm Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansımaları" (I. İslam Düşüncesi Sempozyumu'nda (26-27 Ekim, İstanbul 1996) sunulan tebliğ), s. 1-17; Toksan, Ali, "Sahîhu'l-Buhârî'nin Bab Başlıklarının Özellikleri ve Değeri (terâcimü Sahîhi'l-Buhârî)", *Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî - Uluslararası Sempozyum*, Kayseri 1996, s. 109-125.

¹¹ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî*, Beyrut 1988, s. 11.

mesel haline gelmiştir.¹² Ayrıca bâb başlıkları da Buhârî'nin genel fikriyatını öz bir şekilde yansıtan bilhassa Buhârî'ye mahsus bir hususiyet kabul edildiği için Sahih'deki bâb başlıkları üzerine geçmiş dönemlerde de birçok eser yazılmıştır.¹³ Bu bölümdeki tespitler yoğunluk itibarıyla "Sulh", "Fiten" ve "Ahkâm" bölümlerindeki bâb başlıklarından teşekkül etmektedir.

İkincisi ise Buhârî'nin hayatında yöneticilere yönelik ferdî tavır ve yaklaşımlarıdır. Buhârî'nin hayatıyla ilgili yazılmış kaynaklardan onun yöneticilerle olan ilişkilerini Sahih'inde savunduğu yönetim anlayışıyla da mukayese ederek pratik hayatındaki siyaset anlayışını tespit etmeye gayret edeceğiz.

Buhârî'nin "Selef inancına aykırı görüşler ileri süren Cehmiyye, Mu'tezile, Havâric ve Şîa'yı tenkit ederek Ehl-i Sünnetin oluşumuna katkıda bulunan ilk Sünnî âlimlerden sayılması"¹⁴ sebebiyle siyaset anlayışının da Ehl-i Sünnet anlayışı çerçevesinde olacağına dâir bir itiraz gelebilir. Böyle bir itirazın kısmen haklılık payı bulunmakla birlikte, onun, Sahih'indeki hadîsleri tasnif ederken aynı zamanda hangi mantık çerçevesinde rivâyetleri ele aldığı, bilhassa siyâsî içerikli hadîsleri bâb başlıklarında nasıl değerlendirdiğini görmek, (tekrar ifade etmek gerekirse) Buhârî'yi ve Sahih'indeki hadîsleri anlamada ve onun yorumlarını değerlendirmede önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu arada şunu belirtelim ki, bu çalışmamızda rivâyetlerin sahih olup olmadığına yönelik herhangi bir değerlendirmeye girmeyecek, tespitlerimizi sadece bâb başlıkları ile başlıklar altında zikredilen bazı rivâyetlere ve bu rivâyetlerin zikredildiği Sahih'teki diğer bölümlere, gerekli görülen yerlere dipnotlarda açıklamalar yapmak suretiyle, göndermelerde bulunacağız.

Bâb başlıkları çerçevesinde tespit edeceğimiz Buhârî'nin siyaset anlayışının, esasında siyaset felsefesi, sosyoloji ve tarih bilimi yönüyle de tetkik edilerek incelenmesinin gerekli olduğunun farkındayız. Ancak biz bu tür bir çalışmanın bilhassa konunun uzmanları tarafından gerçekleştirilmesi zaruretine inanmakta ve böyle bir çalışmanın yapılmasını umut etmekteyiz. Ayrıca sınırlı alanda bile olsa gerçekleştirmeyi düşündüğümüz bu mütevazı çalışmanın, bu konuyla alakalı çalışacak olan diğer ilim dallarındaki uzmanlara da ışık tutmasını temenni etmekteyiz.

¹² Gerçi yapılan araştırmalarda Buhârî'nin Sahih'indeki sadece hadîsleri değil, aynı zamanda bâblarını tasnifinde de kendinden evvelki literatüre tâbi olduğu belirtilmektedir. (Geniş açıklama için bk. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 69-82). Sezgin, Buhârî'nin kendinden önceki hadîs edebiyatına tabi olmasının, onu şahsî tasarruftan mahrum duruma düşürmediğini belirterek şöyle demektedir: "O kendi intihab kabiliyetini ve bunların te'lifindeki muvaffakiyetini her hadîs alışında gösterebiliyordu. Mesela, Muvattâ'nın pek te baş taraflarına isabet etmeyen "Mâ Câ'a fi'l-Our'ân" bâbındaki bir çok hadîsin en uygununu seçerek kitabının "bad'al-vahy" adlı ilk bâbına geçirmekle kendi tasarrufunu da göstermiştir. Burada şimdiden söyleyelim ki Buhârî'nin, bu bâblardan intihab ederken kendi sübjektivitesini hakim kıldığı mesele sıhhat bakımından hadîslerin tefriki meselesiydi" (Sezgin, *a.g.e.*, s. 82). Ali Toksar da bir çalışmasında konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "O, terâcim diye bilinen bu başlıkları koyarken daha önceki muhaddislerin fikirlere yararlanmakla birlikte onları aynen taklit ettiği söylenemez. Diğer bir ifade ile Buhârî Sahih'ini bâb ve bâb başlıkların tertip ve tanzimde öncekileri aynen taklit etmeyip, onların görüşlerinden de istifade ederek, yepyeni ve orijinal bir yol takip etmiştir" (Bk. Toksar, "a.g.m.", s. 125).

¹³ Bâb başlıkları üzerine yapılan çalışmaların listesi için bk. Toksar, "a.g.m.", s. 110-111; Kemal Sandıkcı, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara 1991, DİB Yayınları, s. 134-138.

¹⁴ Yavuz, "Buhârî (Akaid'e Dair Görüşleri), DİA, VI, 372.

I. BUHÂRÎ'NİN SİYÂSET ANLAYIŞI: İDÂRE ETME SANATININ SAHÎH'İNDEKİ TEMEL YAPISI

Sözlükte, yönetmek, gözetmek, işleri üstlenmek, yetiştirmek¹⁵ anlamlarına gelir. Buna göre kavram olarak siyaseti, halkın hayatına değer kazandıran ve onların hukuka dayalı adalet ve özgürlüğü amaçlayan bir yaşam sürmesini mümkün kılacak tarzda yönetildiği bir sistem ve politika olarak tarif edebiliriz. Çünkü fert ile iktidar arasındaki ilişkiler, bir başka deyişle haklar ve belirlenen kurallar, kurumlar arasındaki ilişkiler ağının oluşturduğu yapılar, siyasetin temel konusunu oluşturur.¹⁶

Bu çerçeveden bakıldığında, Buhârî'nin de özellikle yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkileri belirleyen görüşleri bulunmaktadır. Buhârî gerek zikrettiği hadîslerde gerekse bâb başlıklarında "siyaset" kelimesinden hiç bahsetmez. Sadece bir yerde "atın idare edilmesi/siyâsetü'l-feres" anlamının geçtiği bir rivâyete yer verir¹⁷ Buhârî yöneten yönetilen arasındaki ilişkilere dâir görüşlerini deyim yerinde ise siyasete bulaşmamak için Sahîh'inde sadece bâb başlıklarında zikretmeyi tercih etmiştir. Mesela, "el-Ümerâ"¹⁸, imâret¹⁹, imâmet²⁰, kudât²¹ ve bey'ât²² gibi devlet başkanlığına, yöneticiliğe/idareciliğe *doğrudan* atıfta bulunan siyasetle ilgili herhangi bir bölüm (Kitâb, ebvâb) Buhârî'nin Sahîh'inde isim olarak yer almamaktadır. Fakat Sahîh'de, görünüşte fikhî bir kavram olan, ancak içeriğine bakıldığında yalnız devlet yönetiminde değil, toplumun her kesiminde yönetici olanlara veya olacılara kısmen hitap eden görüşlerin (bâb başlıklarının) ağırlık teşkil ettiği bir bölüm yer almaktadır. Bu bölüm de Kitâbü'l-ahkâm'dır.²³ Ayrıca gerek yöneten-yönetilen arasındaki ilişkileri temelde düzenleyen Kitâbu's-sulh, gerekse bu ilişkiler sonunda ortaya çıkabilecek birtakım problemlere ve sosyal hâdislere işaret eden Kitâbü'l-fiten gibi bölümler de ismen zikredilmişlerdir. Bununla birlikte o, yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkileri belirleyen bir kısım kaide ve kuralları da muhtelif bölümler içerisindeki bâb başlıklarında zaman zaman zikretmiştir.

Şimdi biz Buhârî'nin Sahîh'indeki bazı bölümlerde (özellikle "Sulh", "Fiten" ve "Ahkâm" bölümlerinde) yer alan bâb başlıklarındaki görüşleri dikkate alarak onun siyaset anlayışını, bir başka ifadeyle yöneten-yönetilen ilişkisine dâir Buhârî'nin düşüncelerini aktarmaya çalışacağız.

¹⁵ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, "svs" mad.

¹⁶ Macit, Nadim, *Din-Siyaset İlişkisinin Teolojik Yorumu*, Ankara 2000, s. 22.

¹⁷ Buhârî, "Nikâh", 107.

¹⁸ İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, *Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (nşr. Saîd Muhammed el-Lejhâm), I-VIII, Beyrut 1989, VI, "28" nolu bölüm, I, 247-280.

¹⁹ *Concordance'a* göre Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhü'l-İmâm* 33 nolu bölüm, I-V, İstanbul trs, Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs, *Sünenü'l-İmâm* 19 nolu bölüm, I-V, İstanbul 1992.

²⁰ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'l-İmâm* 10 nolu bölüm, I-VIII, İstanbul trs.

²¹ Nesâî'nin *Sünenü'l-İmâm*'inde 49 nolu bölüm.

²² Nesâî'nin *Sünenü'l-İmâm*'inde 39 nolu, Mâlik b. Enes'in el-Muvataa'ında, (I-II), İstanbul 1992, 55 nolu bölüm.

²³ Nitekim ahkâm kelimesinin tekili olan hüküm kelimesinin sözlükte "iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek; karar vermek manalarında masdar; ve ilim, derin anlayış; siyasi hakimiyet, karar ve yargı" anlamlarında isim olarak yer alması (Bk. *Lisânü'l-'arab*, "hkm" mad.) Kitâbü'l-ahkâm'ın idari mekanizmada bulunanlara ve bunlarla ilgili hususlara yönelik bir bölüm olduğunu göstermektedir.

1.1. Siyasetin Amacı: Güven ve Huzuru Sağlamak

Buhârî'nin, yöneten yönetilen ayırımı yapmaksızın bir müslümanda bulunması gereken temel hususiyetlerine dâir farklı bölümlerde yer alan görüşlerini şöylece özetleyebiliriz: Müslüman "müslümanların elinden ve dilinden sâlim olan"²⁴, kendisi için sevdiği/istediği bir şeyi müslüman kardeşi için de isteyen ve bunun îmânî bir tavır olduğunun şuuruna varan²⁵, birbirine zulmetmeyen²⁶, hem mazlûma hem de zâlîme yardım eden kimsedir.²⁷ Bu açılardan bakıldığı zaman din, Allah için, Resûlü için ve müslümanların imâmları (yöneticileri) ile halk için nasihat etmektir.²⁸ Buhârî toplumsal barışı ve huzuru sağlamanın en temel görevinin kişilerin birbirlerinin haklarına saygılı davranmaları gerektiğini ve bu çerçevede kişiler arasında herhangi bir ayırım gözetmeksizin birbirlerine nasihat etmelerini dînî bir vacibe olarak kabul etmektedir. Karşılıklı hak ve hukuka saygı, huzur ve güvenin en temel şartıdır.

İnsanlar arasında barışı ve huzuru sağlamanın her müslümanın görevi olduğunu farklı bâb başlıklarında sık sık vurgulayan Buhârî bunun için *el-Câmiu's-Sahîh*'inde Kütüb-i Semâniye (sekiz hadîs kitabı) içerisinde bir başka eserde bulunmayan "Kitâbu's-sulh" adıyla²⁹ on dört bâbtan oluşan özel bir bölüm tahsis etmiştir.³⁰

O, bu bölümün ilk bâbında "insanların aralarını düzeltmekle ilgili nakledilen (âyet, haber)ler (mâ câe fi'l-islâhı beyne'n-nâs)" başlığını zikreder ve Nisâ sûresinin 114. âyetine atıfta bulunur. Bu âyete göre; Allah insanların kendi aralarında (özellikle topluluk içerisinde) fısıldaşmalarının ancak ya bir iyilik veya bir sadaka yahut insanların arasını düzeltmek maksadıyla yapıldığı zaman hayırlı olacağından bahsetmektedir.³¹ Böylece Buhârî toplumsal barış için Allah'ın hoş karşılamadığı bir hareketin dahî (topluluk içerisinde iken en az iki kişinin birbirlerine fısıldaşmalarının) meşru sayılacağı düşüncesiyle âyete işaret etmektedir. Bu âyeti zikrettikten sonra, bir yöneticinin insanlar arasında barışı sağlamak için arkadaşlarıyla birlikte gitmesinden söz eder.³² Sulh bölümündeki bu ilk başlıkta dikkatimizi çeken husus, yöneticinin (el-imâm) belki temel görevinin insanlar arasında barışı sağlamak olduğuna işaret etmesidir. Üstelik bu başlığın altında kaydedilen rivâyet de oldukça ilginçtir. Rivâyete göre; Hz. Peygamber'e, Amr b. Avf Oğullarından bazıları arasında bir çekişme olduğu haberi gelince, o da bir grup ashabıyla birlikte kavga edenlerin aralarını düzeltmek için gider. Bu arada namaz vakti de gelmiş, Bilal ezanı okumuştur.

²⁴ Buhârî, "İman", 4.

²⁵ Buhârî, "İmân", 7.

²⁶ Buhârî, "Mezâlim ve'l-gasb", 46.

²⁷ Buhârî, "Mezâlim ve'l-gasb", 4-5.

²⁸ Buhârî, "İmân", 42.

²⁹ Buhârî'nin bazı nüshalarında "kitâb", bazılarında "bâb", kimisinde de "ebvâb" şeklinde kaydedildiği bildirilmektedir. (Bk. İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihabüddin Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bâri bi şerhi Sahîhi'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî*, (I-XIII), Beyrut 1988, V, 226-227).

³⁰ Buradaki sulhtan, ister farklı isterse aynı dîn mensupları arasında olsun toplumun huzurunu temin için her türlü barış kastedilmiştir. İbn Hacer sulhun (farklı dîn mensupları arasında, kan-koca arasında, âdil ve âdil olmayan topluluk arasında, birbirlerine gazaplananlar arasında vb.) değişik kısımlardan bahsettikten sonra Buhârî'nin buradaki sulhtan/barıştan amacının da barışın her çeşidi olduğunu ifade etmektedir (*Fethu'l-bâri*, V, 227).

³¹ "Onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen (in fısıldaşması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz" (en-Nisâ (4), 114).

³² Buhârî, "Sulh", 1.

Ancak Hz. Peygamber henüz dönmemiştir. Bilal Ebû Bekir'in yanına gidip, "Namaz vakti girdiği halde, Hz. Peygamber henüz gelmedi. Sen imâm olur musun?" demiş ve Ebû Bekir de bu teklifi kabul etmiştir..."³³ Bu rivâyet aynı zamanda Ebû Bekir'in halîfeliğine delil olarak ileri sürülmekle birlikte, Buhârî, rivâyetin başında yer alan Hz. Peygamber'in namaz vakti girdiği halde insanların aralarını düzeltmek için ayrıldığına dâir cümleyi esas alarak bâb başlığına delil getirmektedir. Buhârî'nin kaydettiği ikinci rivâyet ise Hucurât sûresinin 9. âyetinin (Eğer mü'minlerden iki grup kavga ederse/(iktetelû) aralarını ıslah edin) nüzûl sebebinden bahseden rivâyettir.³⁴

Sulh bölümünün ikinci bâb başlığı ise yine toplumdaki hastalığın en önemlilerinden olan ve İslâm'ın kesinlikle yasakladığı yalan söylemenin "barış ve huzur için" meşru sayılabileceğine dâirdir. "İnsanların arasını düzeltene yalancı değildir". Bu başlığa göre, barış ve huzur için yalan söylemek meşru kabul edilmekte, hoş karşılanmayan bir fiille dahi olsa, toplum barışına önem verilmektedir. Bu başlık altında zikredilen hadîs ise Hz. Peygamber'in insanların arasını düzeltmek için yalan söyleyen kişinin yalancı sayılmaya çağıyla ilgilidir.³⁵

Üçüncü bâb başlığı "İmâmın arkadaşlarına "Haydin! Gidip (kavga edenleri) barıştıralım" sözü"dür.³⁶ Buhârî yine burada idarecinin ilk görevinin toplum barışını sağlamak olduğuna açıkça işaret etmektedir. Bu başlığın altında da Kubâ halkının aralarında baş gösteren bir kavga sebebiyle Hz. Peygamber'in "Haydin! Gidip onları barıştıralım" dediği rivâyet yer alır.³⁷

Dördüncü bâb başlığında Buhârî Nisâ sûresinin 128. âyetini zikreder: "Karı ile kocanın kendi aralarında bir sulh antlaşması yapması(nda bir günah yoktur). Sulh (daima) hayırlıdır".³⁸ Buhârî bu bâbda toplumun en küçük birimi olan aile (karı-koca) arasında dahî barışın sağlanması gerektiğine yönelik düşüncesini âyetten delil getirerek belirtmektedir.

Barışa sık vurgu yapan Buhârî beşinci bâb başlığında sadece haksızlık ve zulüm üzerine yapılan barışın kabul edilemeyeceğini belirterek şöyle der: "Aralarında anlaşmazlık bulunan kimseler, haksızlık/zulüm üzerine (İslâm'ın hadlerini çiğneyen) bir barış antlaşması yapmaları halinde bu barış kabul edilmeyecektir (merdûd)"³⁹. Böylece Buhârî barışın ve antlaşmanın *sadece adâleti temin etmek ve zulmü önlemek maksadıyla yapılması* gereğine işaret etmektedir. Yoksa insanların (müslümanların kendi aralarında bile) birbirlerine karşı açıkça ortaya koydukları/koyacakları zulümlerine rıza göstermek veya zulmü bir başka gerekçeyle haklı göstermek amacına dayalı olmamalıdır.

Buhârî bundan sonraki bâb başlıklarında; barış antlaşmasının nasıl yazılacağından⁴⁰, müşriklerle yapılan antlaşmadan⁴¹, diyet konusunda yapılan barıştan⁴², Hz. Pey-

³³ Buhârî, "Sulh", 1.

³⁴ İbn Hacer birinci rivâyet (Sehl b. Sa'd rivâyeti) ile ikinci rivâyet (Enes rivâyeti) arasında bir çelişkinin olduğunu; "zira Amr b. Avf Oğulları Evs kabilesindedir ve onların yeri de Kubâ'dadır. Enes rivâyetinde bahsedilen Abdullah b. Übey ve Sa'd b. Ubâde'nin kabilesi ise Hazreçli olup ikamet yerleri de Âliye'dir" diyerek aralarındaki bu husumetin nereden kaynaklandığını tespit edemediğini belirtir (*Fethu'l-bârî*, V, 228).

³⁵ Buhârî, "Sulh", 2.

³⁶ Buhârî, "Sulh", 3.

³⁷ Bu rivâyet birinci bâbta zikredilen hadisin bir başka senedle gelen tarifinin bir parçasıdır. (Buhârî, "Sulh", 1).

³⁸ Buhârî, "Sulh", 4.

³⁹ Buhârî, "Sulh", 5.

⁴⁰ Buhârî, "Sulh", 6.

gamber'in torunu Hasan b. Ali'nin iki müslüman grup arasındaki barışı sağlamasından⁴³, yöneticinin hasımlara barış teklif edip edemeyeceğinden⁴⁴, insanlar arasında barışı ve adâleti temin etmenin üstünlüğünden⁴⁵, yine yöneticinin hasımlar arasında barışı sağlamak için bir teklifte bulunduğu haksız olan tarafın barışa yanaşmaması halinde yöneticinin apaçık delil olan hükümle hükmetme yetkisinin olduğundan⁴⁶, yine alacaklılar ve miras sahipleri arasında barışın sağlanmasından⁴⁷ ve son olarak alacaklının borcuyla ilgili olarak sulhun gerçekleşmesinden⁴⁸ bahseden konulara değinmiştir.

Buhârî bu bölümle (Kitâbu's-sulh), toplum barışının sağlanması için toplumun en küçük biriminden en üst kademesine kadar herkesin bir görevinin olduğunu ve her türlü gayreti göstermesi gerektiğine açıkça işaret etmiştir.

1.2. Güven ve Huzuru Sağlamanın Temeli: Fitneden Kaçınmak

Buhârî'ye göre, toplumun barışı ve huzuru önemli bir husustur. Dolayısıyla bu toplumun huzurunu bozacak herhangi bir fitneye sebep olmamak ve fitneden kaçınmak müslümanın temel görevidir. Buhârî bu vesileyle fitnelere kaçmanın da dînî ve îmânî bir vazife olduğunu bilhassa Sahîh'inin İmân bölümünde zikrederek belirtir.⁴⁹ Böyle bir düşünceye sahip olan Buhârî Sahîh'inde bunun için yine "Kitâbü'l-fiten" ismiyle özel bir bölüm ayırmış ve bu bölümde insanların fitneye düşmemek için neleri yapmaları veya yapmamaları gerektiğini bâb başlıklarıyla ifade etmiştir. O bu bölümde kısmen gelecekte olacağı belirtilen kısmen de mevcut siyâsî ve sosyal fitnelere işaret etmektedir.⁵⁰

Kısacası Buhârî toplumsal barışı ve huzuru temin etmek için kimden ve nasıl gelirse gelsin her türlü fitneye ve kargaşaya sebep olmamanın ve fitneden kaçınmanın gereğine özellikle vurgu yapmaktadır. O, yönetenden yönetilene kadar toplumun her kesimine yönelik yaptığı bu ikazdan sonra, yönetici konumunda bulunan insanların ve idarecilerin neleri yapması gerektiği hususunda, Kitâbü'l-ahkâm adıyla bir bölüme yer verir ki bu bölüm, önceden de belirttiğimiz gibi, isim açısından sarahaten yöneticilerle ilgili gözükmemektedir. Ancak içeriği özellikle ilk bâb başlıkları devlet kademesinde bulunan yöneticileri daha fazla ilgilendirmektedir. Nitekim İbn Hacer bu bölümün ahkâm ve hüküm

⁴¹ Buhârî, "Sulh", 7.

⁴² Buhârî, "Sulh", 8.

⁴³ Buhârî, "Sulh", 9.

⁴⁴ Buhârî, "Sulh", 10.

⁴⁵ Buhârî, "Sulh", 11.

⁴⁶ Buhârî, "Sulh", 12.

⁴⁷ Buhârî, "Sulh", 13.

⁴⁸ Buhârî, "Sulh", 14.

⁴⁹ Buhârî, "İmân", 12.

⁵⁰ Biz başka bir çalışmamızda Buhârî'nin Kitâbü'l-fiten'i tasnif ediş gayesiyle ilgili olarak; yirmi sekiz bâb başlığından üçte ikisinin Hz. Peygamber'in vefâtından sonra bir takım siyâsî veya başka gerekçelerle binlerce müslüman kanının akmasına sebep olan fitnelerin tekrar yaşanmamasına ve müslümanların sürekli uyanık ve dikkatli olmalarına yönelik ikaz ve uyarılardan teşekkül ettiğini, ateşin çıkması, zamanın tegayyür etmesi, putlara tekrar ibâdet edilmesi, fitnelerin doğudan çıkması, deccalin, Ye'cûc ve Me'cûc'ün zuhûru gibi, uzak gelecekte olacağı tahmin edilen, büyük hâdiselerden bahseden bâb başlıklarının ise Kitâbü'l-fiten'in sonlarına doğru zikredilmesinin de o büyük fitnelere karşı müslümanların yine dikkatli ve uyanık olmaları gerektiği mesajını verdiğini belirtmiştik. Daha geniş bilgi için bk. Ertürk, Mustafa, *Buhârî'deki Bazı Fiten Hadislerinin Metin Tenkidi Prensipieri Açısından Değerlendirilmesi* (doktora tezi), MÜSBE, İstanbul 1995, s.225-226.

verenle (hâkim) ilgili hususlara işaret ettiğini belirttikten sonra "hâkim" kelimesinin halîfe ve kâdiya da şâmil olduğunu ifade etmektedir.⁵¹ Bu arada Buhârî'nin Sahîh'inde Kitâbü'l-fiten'den sonra Kitâbü'l-ahkâm'ı zikretmesinin esprisi de muhtemelen şu olsa gerekir: Öncelikle hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin görevi; nereden ve kimden gelirse gelsin fitneye sebep olmamak ve fitneye düşmemek için her türlü çabayı sarfetmeleridir. Buhârî daha sonra yönetici/idareci konumunda bulunanlara toplumun barışı ve huzuru için yapmak zorunda oldukları görevleri hatırlatmaktadır.

Şimdi yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkileri belirleyen bazı temel kriterleri Kitâbü'l-ahkâm'daki bâb başlıklarından birkaç örnek vererek Buhârî'nin siyaset anlayışını biraz daha belirginleştirmeye çalışalım.

I.3. Yöneticinin Konumu: Yetkileri ve Sorumlulukları

Buhârî "Kitâbü'l-ahkâm"ın ilk bâbında yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin esasını belirlemek için Kur'ân'dan "Allah'a, Resûlüne ve sizden ulü'l-emre itaat ediniz"⁵² âyetini delil getirir. Bu bâbın altında Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği "Resûle itaat=Allah'a itaat, Resûle isyan=Allah'a isyan, Resûlün emîrine itaat=Resûle itaat, Resûlün emîrine isyan=Resûle isyan" şeklinde formüle edeceğimiz merfû bir haberi nakleder.⁵³ İkinci rivâyet ise İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den naklettiği "Dikkat ediniz! Hepiniz çobansınız. Hepiniz idaresi altında bulunan kişilerden sorumludur..." mealinde başlayan hadîstir.⁵⁴ Dolayısıyla Buhârî Kitâbü'l-ahkâm'ın ilk bâbında âyeti ve buna bağlı olarak zikrettiği rivâyetleri delil getirmekle hem yönetilene hem de yöneticiye bir mesaj vermektedir; yönetilenin görevi yöneticiye itaat, yöneticinin görevi de idaresi altında bulunan kimselerden sorumlu olmaktır.

Buhârî ikinci bâbda, o dönemin tarihî şartları açısından da meseleye bakıldığında, emîrin (halîfenin) kimlerden olacağına dâir tartışmaya işaret eder ve "Emîrler Kureyş'tendir" başlığını koyar. Bu başlığın altında Muaviye'nin Hz. Peygamber'den naklettiği "İnne hâze'l-emr fi Kureyş...(şüphesiz ki bu iş Kureyş'dedir)" hadîsi ile, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'e atfen "Kureyş'ten iki kişi kaldıkça şu emr işi Kureyş'le devam eder" hadîsini kaydeder.⁵⁵ O, bu bâb başlığı ve zikrettiği rivâyetlerle halîfenin Kureyş'ten olması gerektiği fikrini benimsemiş olmaktadır.⁵⁶

İmâm Buhârî, halîfenin (emîrin) kimden olacağına dâir tartışmalara açıklık getirdikten sonra, yöneticilerin temel sorumluluğundan bahseden bir bâb başlığı koyar: "Hikmetle hüküm verenin ecri bâbı". Bu bâb başlığın devamında da Mâ'ide sûresinin 47. âyetini zikreder: "Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse onlar fasıkların tâ kendileridir". Buhârî bu bâbın altında Abdullah İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in "Ancak iki kişiye ğıfta edilir:

⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 95.

⁵² En-Nisâ, 59.

⁵³ Sahîh'in "Cihâd" bölümünde de zikredilen bu rivâyetin devamında "İmâm, arkasında savaşılan ve kendisiyle korunulan bir kalkandır. Eğer Allah'tan korkmayı emreder ve âdil olursa bununla kendisine ecir verilir, şayet bunun dışında bir şey söylese kendi aleyhinedir" cümlesi yer almakta ve "Babü yukâtelü min verâihî'l-imâmi ve yüttekâ bihi" başlığı altında zikredilmektedir ("Cihâd", 109).

⁵⁴ Buhârî, "Ahkâm", 1. Ayrıca bk. "Cumâ", 11, "İstikrâz", 20, "Vesâyâ", 9, "İtk", 17, 19, "Nikâh", 81, 90.

⁵⁵ Buhârî, "Ahkâm", 2.

⁵⁶ Hilafetin Kureyş soyundan gelip gelmeyeceğine dâir bir çalışma için bk. Hatipoğlu, Mehmed Said, "İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik-Hilafetin Kureyşliliği", AÜİFD, XXIII, s. 121-213.

Birincisi Allah'ın kendisine mal verdiği ve onu Hakk yolunda harcayan, diğeri ise Allah'ın kendisine hikmet verdiği ve o hikmetle hüküm veren ve onu başkalarına öğreten kimseye" ⁵⁷ hadîsini kaydeder. Buhârî'nin, idarecinin Allah'ın indirdiği ile hükmetmesi gerektiği fikrini münzel vahiyyle, halîfeliği/emîrliği/yöneticiliği belirli bir kabileye (Kureyş'e) hasretmesi o konuda Hz. Peygamber'den gelen bir rivâyetle ilişkilendirmesi de, yine din esasına dayalı bir devlet anlayışının olduğu geleneksel yönetim anlayışı çerçevesinde düşünecek olursak, dîn-siyaset ilişkisinin ne derece birbirine bağlı olduğu görülmektedir.

Yönetilenin yöneticiye nasıl itaat etmesi gerektiğine dâir bir sonraki bâb başlığı ise Buhârî'ye göre itaatın her zaman mutlakiyet ifade etmediğini açıkça göstermektedir: "Ma'siyet olmadığı sürece İmâm'a itaat etmek bâbı"⁵⁸ Buhârî bu bâb başlığıyla yöneticilere sadece "ma'siyet"i emretmeleri halinde itaat edilemeyeceğini vurgular ve itaate "dîni" bir kavramla kayıtlama getirir. Ancak bâb başlığı altında zikrettiği ilk rivâyet oldukça ilginçtir:

Enes b. Mâlik Hz. Peygamber'den nakletmektedir: "Sizler vâlilerinizin ve kumandanlarınızın emirlerini dinleyiniz ve onlara itaat ediniz; üzerinize tayin olunan vâli, başı siyah kuru üzüm gibi Habeşli bir köle olsa bile"⁵⁹. Bu rivâyet ma'siyet bağlamından ziyade, tayin olunan idarecinin ırkı, nesebi ve toplum içerisindeki konumunu dikkate almaksızın, hatta o günün toplumunda en aşağı mertebede bulunan Habeşî bir köleye dahi itaatın gerekliliğinden bahsetmektedir. İkinci rivâyet İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den naklettiği, bir kişinin emîrinde kerih gördüğü bir şeyden dolayı isyan etmeyip sabretmesine ve cemaatten ayrılan kişinin cahiliyye ölümü ile öleceğine dâir rivâyetir.⁶⁰ Üçüncü rivâyet ise başlığa uygun olarak İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den naklettiği bir rivâyettir. Bu habere göre, müslüman kişi sevdiği veya sevmediği hususlarda imâmın (yöneticinin) emirlerini işitip ona itaat etmesi gerekir. Ancak ma'siyetle emrolunduğu sürece onları dinlemek ve itaat etmek gibi bir sorumluluğu yoktur.⁶¹ Burada dikkatimizi çeken husus, "kerih" kavramı ile "ma'siyet" kavramının birbirinden ayrılmasıdır. Yani kerih görülen herşeyin ma'siyet olmayacağıdır. Kaydedilen dördüncü rivâyet ise Hz. Ali'den gelmektedir. Bu rivâyette bir seriyye esnasında başlarına tayin olunan bir kumandanın bir şeye sinirlendiği için idaresi altındakilere ateşe girmelerini emrettiği bir olay anlatılır. Bu hâdise Hz. Peygamber'e aktarıncı, o da "Eğer onlar ateşe girselerdi ebediyen bir daha oradan çıkamazlardı. Yöneticiye itaat ancak *ma'ruf*'da olur"⁶² buyurmuştur. Burada zikredilen hadîse göre yöneticiye itaat "ma'ruf" kavramıyla da kayıtlanmaktadır. *Halbuki ma'ruf, sadece şer'î değil, aynı zaman da örfî bir kavramdır.*⁶³

⁵⁷ Buhârî, "Ahkâm", 3. Ayrıca bk. "İlim", 15, "Zekât", 5, "İ'tisâm", 13.

⁵⁸ Buhârî, "Ahkâm", 4.

⁵⁹ Ayrıca bk. "Ezân", 54, 56, "Zekât", 4 (bu bölümde Ebû Zerr Hz. Osman'ın yönetiminden şikayet etmekte ve "şayet başıma bir habeşiyi yönetici tayin etselerdi işitip itaat ederdim" diyerek serzenişte bulunmaktadır).

⁶⁰ Ayrıca bk. "Fiten", 2.

⁶¹ Ayrıca bk. "Cihâd", 108.

⁶² Ayrıca bk. "Meğâzî", 59.

⁶³ Ma'ruf, münker'in zıddı olup akıl ile idrak edilen ve şeriatın güzel gördüğü her şeye denir. Ma'siyet ise herhangi bir emre kasıtlı olarak muhalefet etmek demektir (Cürçânî, Seyyid Şerîf, *Kitâbü't-T'arîfât* (nşr. Abdülmün'im el-Hafnî), Kahire trs., s. 250; Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, (I-IV), Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1225, III, 673, IV, 1089). Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen bir âyete göre Allah (c.c.) Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurmaktadır: "Sen af yolunu tut ve *örf ile emret* ve câhillerden yüz çevir" (el-A'râf (7), 199). Müfessirler bu âyette zikredilen örf kelimesini sadece şer'î bir kavram olarak değerlendirmemektedirler. Örf kelimesine

Buhârî, idarecilik işinin pek zor olduğunu ve bu konuda ona talip olunmaması gerektiğini "Emîrlik ve idarecilik istemeyen kişiye Allah'ın yardım edeceği"⁶⁴ ve buna karşılık göreve talip olunması halinde kişinin yalnız bırakılabileceğini de "Emîrlik isteyen kişinin emîrlik işinde yalnız bırakılıp yardım olunmayacağı" adlı bâb başlıklarıyla ifadelendirir.⁶⁵ Her iki bâbin (5-6) altında da Hz. Peygamber'in Abdurrahman b. Semüre'ye, kimseden emîrlik istememesini, eğer isterse kendisinin bu konuda yalnız bırakılacağını, ancak talip olmadan kendisine idarecilik verilirse kendisine yardım edileceğini...⁶⁶ belirten, senedinin baş tarafı kısmen farklı olan aynı rivâyeti zikretmektedir. Bu nedenle de idarecilik yapmak için hırslı olmanın kerih kabul edildiğini (hoş karşılanmadığını) bir başka bâb başlığıyla (Bâbü mâ yükrahu mine'l-hırsı ale'l-imâreti) haber vermektedir.⁶⁷

Buhârî bundan sonraki iki bâbta kendisine halkı koruyup gözeterek yöneticilik görevi verilen kişilere sorumluluklarını hatırlatan başlıklar koyar: "Kendisine halkı idare etme görevi verilen kişi nasihat etmezse" isimli bâbin altında Ma'kıl b. Yesâr'ın (Basra valisini hasta yatağında ziyaret ettiğinde kendisine) Hz. Peygamber'in "halkı yönetmek üzere tayin edilen bir vâli, nasihatıyla halkı koruyup gözetmezse (bir başka tarîke göre; halka zulmetmiş halde ölürse) o kişi cennetin kokusunu alamayacaktır" şeklindeki hadîsi nakleder.⁶⁸ Diğer bâb başlığı ise şudur: "Halkı sıkıntıya sokan kimseyi Allah da sıkıntıya sokar (Bâbü men şâkka şakkallahû aleyhi)". Bu bâbin altında da Cündeb b. Abdullah el-Becelî'nin Hz. Peygamber'in "Her kim duyulsun diye bir iş işlerse, kıyamet gününde Allah da onun rüsvâlığını duyurur. Her kim de halka meşakkat verirse Allah da kıyamet gününde o kimseye meşakkat verir..." hadîsini zikreder.⁶⁹

Buhârî daha sonra zikredilen bâblarda genellikle fikhî hüküm veren kâdî veya hâkimlerin uyması gereken bazı kurallara yönelik bâb başlıkları ve bunlara uygun gördüğü rivâyetleri kaydeder. Ancak konumuzu ilgilendiren yöneten yönetilen arasındaki ilişkileri belirleyen bazı bâb başlıkları da bulunmaktadır. Mesela bir yöneticinin (valinin) bir yere iki kumandan gönderdiği zaman, onlara birbirlerine itaat etmelerini ve birbirlerine öfkele-nip isyan etmemelerini emretmesi⁷⁰, bir hâkimin, öldürülmesi vacip olan kimse hakkında (mertebeye) üstünde bulunan imâmdan (yöneticiden) bunun için ayrıca izin almaksızın

---

"ma'rûf ve güzel fiiller veya aklın hoşnut olduğu ve şerîatin kabul ettiği her güzel haslet" olarak, tefsir etmektedirler (mesela bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm* (nşr. Muhammed Elbennâ-Muhammed Âşûr-Abdülazîz Çanım), (I-VIII), Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, III, 536-537; Neseî, *Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, Tefsîrü'n-Neseî* (nşr. Kahraman Yayınları), (I-IV), İstanbul 1984, II, 91; Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü'l-tefâsîr*, (I-III), Dersââdet Yayınları, trs., I, 488).Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır örf ile ma'ruf arasında bir ilişki olduğunu belirttiikten sonra "urf ile emretmek demek "her urf, her ma'ruf me'murün bihtir, emredilmesi vacibdir" demek değildir. Ya'ni her emir bir ma'rufur. Fakat her ma'ruf me'murün bih değildir" diyerek oldukça mühim bir tespitte bulunmaktadır. Ayrıca insanlar arasında şayi' olmuş iyi kötü her şeyin, her âdetin örf olmadığını, ce-halet, dalâlet veya cebr-ü idlâl ile şayi' olmuş alışılmış bir takım kötü âdetlerin haddi zatında bâtil ve çirkin ve nehy-ü ibtal olunması lazım gelen münkerattan olduğunu da kaydederek her örfün güzel olmayabileceğine işaret etmektedir (bk. *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-IX), (Eser Neşriyat), IV, 2357-2358). Buhârî de âyette zikredilen "örf" kelimesine "ma'rûf" demektedir ("Tefsîru Sûreti'l-A'râf (7)", 5).

⁶⁴ Buhârî, "Ahkâm", 5.

⁶⁵ Buhârî, "Ahkâm", 6.

⁶⁶ Ayrıca bk. "Eymân", I; "Keffârât", 10.

⁶⁷ Buhârî, "Ahkâm", 7.

⁶⁸ Buhârî, "Ahkâm", 8.

⁶⁹ Buhârî, "Ahkâm", 9.

⁷⁰ Buhârî, "Ahkâm", 22.

öldürmekle hüküm vermesi gerektiği (Bâbü el-hâkim yahkümü bi'l-katli alâ men vecebe aleyhi dâne'l-imâmi'l-lezî fevkahu)⁷¹, İmâmın hasımlar arasında meydana gelen bir da'va sırasında onlara öğüt vermesi⁷², üst düzeydeki bir yetkilinin kendisi tarafından tayin edilen idareciler hakkında rasgele kötüleme yapanın kötülemesine aldirmaması gerektiği (Bâbü men lem yekteris bi ta'ni men lâ ya'lemü fi'l-ümerâ'i hadîsen)⁷³, idarecinin insanların aralarını düzeltmesi⁷⁴, yine üst düzeyde bulunan idarecinin tayin ettiği görevlilerini hesaba çekmesi (Bâbü muhâsebeti'l-imâmi ummâlehu)⁷⁵, yöneticinin sırdaşları ile devlet işlerini danışıp istişare edeceği kişiler⁷⁶, idarecinin suçlularla konuşmaktan, kendilerini ziyaret etmekten ve benzeri şeylerden kaçınıp kaçınmayacağı⁷⁷ ve ölümünün ardından kendisinden sonra birisini tayin edip etmeyeceği (Bâbü'l-istihlâfi)⁷⁸ gibi bâb başlıkları yer almaktadır. Bu arada yöneticiye nasıl bey'at edileceği (Bâbü keyfe yübâyi'u'l-İmâmü'n-Nâse)⁷⁹, bey'at ettikten sonra bey'atten geri dönmek isteyen⁸⁰ ile yöneticiye sadece dünya menfaati için bey'at eden kişinin durumları (Bâbü men bâye'a racülen lâ yübâye'uhu illâ li'd-dünyâ)⁸¹ ve bir kimsenin sultanın (devlet yöneticisinin) huzurunda onu övmesinin, oradan çıktığı zaman da bunun zıddını söylemesinin çirkinliği (Bâbü mâ yükrahu min senâi's-sultân ve izâ harace kâle ğayra zâlike)⁸² şeklindeki bâb başlıklarıdır.

Buhârî Kitâbü'l-ahkâm'ın dışında yöneticiyle ilgili olarak diğer bölümlerde de görüşlerini bazı bâblarda zikreder: Yöneticinin emrini işitip ona itaat edilmesi⁸³, cezayı hak eden kişinin cezasının kaldırılması için yöneticinin şefaati olmaması⁸⁴, işlerini şûra yöntemiyle halletmesi gerektiği⁸⁵, yönetimi altında bulundurduğu kişileri güçleri nisbetinde sorumlu tutması⁸⁶, savaşa katıldığı halde verilen emir gereği yöneticinin ğanimetten ona hisse

⁷¹ Buhârî, "Ahkâm", 10. Bu bâb başlığı siyasetçinin (yöneticinin) hiçbir zaman adli yargıya müdahale edemeyeceğine açık bir şekilde işaret etmektedir ki, günümüzün tabiriyle yargının bağımsızlığının güvence altına alınmasına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

⁷² Buhârî, "Ahkâm", 20.

⁷³ Buhârî, "Ahkâm", 33.

⁷⁴ Buhârî, "Ahkâm", 36.

⁷⁵ Buhârî, "Ahkâm", 41.

⁷⁶ Buhârî, "Ahkâm", 42.

⁷⁷ Buhârî, "Ahkâm", 54. Bu bâb başlığı da suçlu olduğu kesinleşmiş olan (hangi mevkide bulunursa bulunsun) insanlarla devlet yöneticilerinin hiçbir şekilde ilişki içerisinde bulunmalarına açıkça işaret etmektedir.

⁷⁸ Buhârî, "Ahkâm", 51.

⁷⁹ Buhârî, "Ahkâm", 43.

⁸⁰ Buhârî, "Ahkâm", 47.

⁸¹ Buhârî, "Ahkâm", 48.

⁸² Buhârî, "Ahkâm", 27. Bu bâbın altında İbn Ömer'e bazı insanların gelip sultanın huzurunda onların lehine, çıktıkları zaman da aleyhlerine konuştuklarını söyledikleri zaman, İbn Ömer'in "Biz bu fiili (Peygamber zamanında) münafıklık sayıyorduk" dediğini; Ebû Hüreyre'den de insanların en şerlisinin iki yüzlü olan kimseler olduğunu şunlara bir yüzle bunlara başka yüzle gelir" şeklindeki Hz. Peygamber'in sözünü nakleder.

⁸³ Buhârî, "Cihâd", 108.

⁸⁴ Buhârî, "Hudûd", 12. Bu bâb başlığı da adâletin mutlak anlamda tecelli etmesi için yönetici konumunda bulunan insanların gerçek anlamdaki görev ve sorumluluklarından en önemlilerine işaret etmektedir. Cezayı hak eden kişiyi hiçbir zaman idareci bağışlayamaz. Bir başkasının adına şefaati olamaz. Zira böyle bir durum karşısında yöneticiye ve konumunda bulunduğu müesseseye güven kaybolur.

⁸⁵ Buhârî, "İ'tisâm", 28.

⁸⁶ Buhârî, "Cihâd", 111.

ayırp ayırmayacağına⁸⁷ dâir olağanüstü hallerde yapması gereken vazifelerine yönelik bâb başlıkları da bulunmaktadır.

1.4. Yönetilenin Tavrı: İtaat ve Sabır (*Sabır Teorisi*)

Şimdi yukarıda sayılan görevlerden bir kısmını yerine getirmeyen yöneticiye karşı alınması gereken tavra dâir Buhârî'nin anlayışını inceleyelim. O, yönetilenin yöneticiye karşı tutumunu, Kitâbü'l-ahkâm'da da belirttiği gibi, yöneticiye itaat edilmesi gerektiğini âyetten de delil getirerek savunmaktadır. Zira yöneticiye itaat bir nevi Allah'a itaat demektir. Ancak ma'ruf olmayan veya Allah'a isyan teşkil edecek bir şeyi emrettiği zaman itaat edilmezdi. Ne var ki Buhârî, itaatle ilgili kayıtlama getirdiği son ilkenin aksine Sahîh'in bir başka bölümünde bir başka ilke getirmektedir. Her ne olursa olsun yöneticiye mutlak itaat gerekir ve hoşlanılmayan, razı olunmayan işler olduğu zaman da sabrederek itaat edilmesi zorunludur. Yani pasif sabır gerekir. O bu ilkeyi daha ziyade Kitâbü'l-fiten'in ikinci bâbında ve kaydettiği hadîslerle zikretmektedir.

Buhârî bu ilkedden bahsetmeden evvel, genel olarak bir toplumda fitne çıktığı zaman o fitnenin herkesi kuşatacağını bu vesileyle müslümanların fitneye karışmamalarını ikaz etmek için, Kitâbü'l-fiten'in birinci bâbına, sadece zulmedenlere isabet etmeyecek olan fitneden sakınmalarını emreden âyeti⁸⁸ delil getirerek başlamaktadır. Buhârî, âyetin devamında "Hz. Peygamber fitnelerden sakındırmıştır" diyerek, kendi sözünü kaydeder. O, bu bâb başlığı altında ashab olarak nitelenen insanların Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir takım hâdiseler çıkardıkları, irtidat ettikleri veya gerisin geriye döndükleri için Havz'ın başına yaklaşılmayacağını ifade eden rivâyetlere yer verir.⁸⁹ Böylece o, her çeşit fitneye karışmanın helakı getireceğini, o fitnenin yaş-kuru demeden herkese isabet edeceğini âyetten de delil getirerek bir uyarı yapmak istemektedir. Dolayısıyla da hoş gitmeyen birtakım işlerden dolayı yöneticiye isyan etmenin fitneye sebep olacağını, halbuki Hz. Peygamber'in müslümanları fitneden sakındırdığını da belirterek sabır teorisinin öncüllerini hazırlamaktadır. Çünkü sabretmenin mükafaatı Hz. Peygamber'le ahirette Havz başında buluşmaktır.

Buhârî bu vesileyle esas konumuzu ilgilendiren ikinci bâb başlığında Hz. Peygamber'in "Benden sonra hoşunuza gitmeyen işler (umûr) göreceksiniz" hadîsi ile Abdullah b. Zeyd'in Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği "...Benimle Havz'da karşılaşınca kadar **sabredin**" hadîsini⁹⁰ zikreder.⁹¹ Buhârî haksızlık, zulüm, kayırmacılık gibi birtakım nâhoş hâdiselere sebe-

⁸⁷ Buhârî, "Cihâd", 115, "Humus", 11, 14, "Cizye", 2.

⁸⁸ el-Enfâl (8), 25.

⁸⁹ Bu bâb'taki hadîslerin metin tenkidi prensipleri açısından yapılan geniş değerlendirmesi için bk. Ertürk, *Buhârî'deki Bazı Fiten Hadîslerinin Metin Tenkidi Prensipleri Açısından Değerlendirilmesi* (doktora tezi), MÜSBE, İstanbul 1995, s. 221-291.

⁹⁰ Buhârî, "Megâzi", 56. Buhârî bir başka bölümdeki bâb başlığında yine Abdullah b. Zeyd'in Hz. Peygamber'den naklettiği sözünü kaydeder (Buhârî, "Menâkibü'l-Ensâr", 8, bâb başlığı). Ancak bu başlık altında sadece Enes b. Mâlik ile Enes b. Mâlik'in Üseyd b. Hudayr vasıtasıyla Hz. Peygamber'den gelen rivâyetleri zikreder. (bk. a.g.y.)

⁹¹ Buhârî, "Fiten", 2. Buhârî bu bâb başlığında ta'likan zikrettiği İbn Zeyd'den gelen hadîsi Mûsâ b. İsmail – Vüheyb - Amr b. Yahya - Abbâd b. Temîm - Abdullah b. Zeyd tarihleriyle Sahîh'inin bir başka bölümünde kaydeder. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber Huneyn gazvesinde ele geçirilen ganimetten Ensâr'a bir şey vermemiş, (Mekke fethi esnasında yeni müslüman olan) müellefe-i kulüb'e vermişti. Bunun üzerine Ensâr'dan bazıları bunu yadırgamıştı. Hz. Peygamber kendilerini teselli edici mahiyette sözler söylemiş ve sözünün sonunda da "benden sonra esere (kayırmalar) (İbn Hacer "esere" kelimesine "dünyalık" anlamını verir. Bk. *Fethu'l-bârî*, XIII,

biyet veren idarecilere karşı alınması gereken tavrı Hz. Peygamber'in hadîslerinden örnekler getirerek ortaya koyar. Direnişten ve isyandan daha çok, fikrî temele ve ıslaha yönelik çabaları simgeleyen sabır kavramıyla sunulan bu tavır Sahîh'in diğer bölümlerinde de zaman zaman kendini göstermekle beraber, bilhassa bu bâb başlığı ile altında dercedilen hadîsler arasındaki münasebetlerde daha bâriz görülmektedir.⁹²

4) göreceksiniz. Havz'da benimle karşılaşınca kadar sabredin" buyurmuştu. (Bk. Buhârî, "Megâzî", 56; Ayrıca, Affân - Vüheyb - Amr b. Yahya - Abbâd b. Temîm - Abdullah b. Zeyd tarikiyle gelen aynı hadîs için ayrıca bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 420, hadîs no: 37001). Bu rivâyet ayrıca muhtasar olarak "Kitabu't-temennâ"da da zikredilmektedir (Mûsâ-Vüheyb-Amr b. Yahya-Abbâd b. Temîm - Abdullah b. Zeyd tarikiyle sadece : "Hicret olmasaydı Ensâr'dan birisi olurdu...Ensâr bir vadiye girse ben de oraya girerdim" şeklindedir. Bk. Buhârî, "Temennâ", 9) ve Ebu't-Teyyâh'ın Enes b. Mâlik'ten bu hadîsin tâbî'i olarak rivâyette bulunduğu da kaydedilmektedir. (Buhârî, "Temennâ", 9). Ebu't-Teyyâh'ın Enes'ten gelen rivâyetine baktığımızda Enes b. Mâlik şöyle demektedir: "Mekke fethi günü Hz. Peygamber Kureys'e ganimet verdiği zaman Ensâr: "Vallahî bu hayret edilecek bir şeydir. Kılıçlarımızdan Kureys'in kanı damlıyor, ganimetler ise onlara veriliyor" demişti. Bu söz Hz. Peygamber'e ulaştıca Ensâr'ı çağırmış...ve sonunda "Eğer Ensâr bir vadiye girse ben de onlarla beraber girerdim" buyurmuş (Buhârî, "Menâkibü'l-Ensâr", 1). Öncelikle Ebu't-Teyyâh'ın Enes'den gelen rivâyetindeki "Mekke fethi günü" ifadesinin tarihî açıdan doğru olmadığını söyleyelim (daha geniş açıklama için bk. Ertürk, *a.g.e.*, s. 91-92).

⁹² Bâb başlığı ile hadîsler arasındaki münasebette bazı problemler gözükmektedir. Şöyle ki, Abdullah b. Zeyd tarikiyle gelen rivâyette "Benden sonra sizin hoşunuza gitmeyen bir takım kayırmalar/esere (üsra) göreceksiniz" kaydı olduğu halde bâb başlığında *umûr* kelimesi zikredilmiştir. Dolayısıyla Buhârî *esere* kelimesini muhtemelen ya İbn Mesud tarikiyle gelen hadîsten hareketle *umûr* kelimesiyle aynı anlamda gördüğü için zikretmiş olabilir veya siyâsî nedenlerle ortaya çıkan fitnelerden sakındırmak ve bu konudaki tartışmalara belki de son vermek için *umûr* kelimesini ön plana almış olabilir. Bu rivâyetin muhtelif varyantlarına baktığımız zaman Hz. Peygamber'in Huneyn gazvesinde kendilerine ganimet vermediği Ensâr'a hitaben söylediği sözler sadece dünyalık mal ve mülkle alakalı olmayıp, aynı zamanda emîr veya valî tayini için de kaydedilmektedirler. Bu sebeple söz konusu rivâyetlerle ilgili dikkat çekilmesi gereken bazı hususlara işaret edelim:

Bâb başlığında zikredilen gerek Enes'ten gerekse İbn Zeyd'den gelen rivâyette Hz. Peygamber'in Ensâr'a söylediği söz mal ve mülk konusunda olduğu halde, yine Enes'in Üseyd b. Huda'yr'dan rivâyet ettiği haberde (Ensâr'dan) birisi Hz. Peygamber'e gelerek "falan kimseyi (İbn Hacer soruyu soranın Üseyd b. Huda'yr, zekât memuru veya valî olarak tayin edilen kişinin Amr b. el-Âs olabileceğini tahmin etmektedir (*Fethu'l-bârî*, VII, 93) tayin ettiniz de beni tayin etmediniz" demesi üzerine Hz. Peygamber "Şüphesiz sizler benden sonra kayırmalar (esere) göreceksiniz. Buna sabrediniz. Tâ ki bana Havz başında (Buhârî, "Menâkibü'l-Ensâr", 8) kavuşuncaya kadar"(Buhârî, "Fiten", 2, "Menâkibü'l-Ensâr", 8) buyurmuştur. Aynı ifadeler Hz. Peygamber'in Ensâr'a gelecekte başlarına emîrlik ve valî tayini konusunda olacak bir takım nâhoş hâdiseleri söylediğini gösteriyor.

Abdullah b. Muhammed - Süfyan - Yahya b. Saîd - Enes tarikiyle gelen bir başka rivâyete göre Enes b. Mâlik Yahya b. Saîd'le birlikte (Basra'dan Şam'a Haccac'ın yaptığı zulümleri şikâyet etmek ve onu inşafa getirmesi için Velid b. Abdilmelik b. Mervan'ın yanına varmışlardı. Enes (bu arada), Hz. Peygamber'in Ensâr'ı çağırarak kendilerine taksim ettiği Bahreyn arazisinden bir kısmını onlara vermek istediğini, onların da "Kureys'li muhacir kardeşlerimize verdiğin kadarını da bize vermezsen kabul etmeyiz" dediklerini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in de "öyleyse size bir şey yok" diyerek "Bana kavuşuncaya kadar sabredin. Zira benden sonra birtakım kayırmalar/üsre size isabet edecek" buyurduğunu nakletmiştir (Buhârî, "Menâkibü'l-Ensâr", 8, "Cizye", 4) İbn Hacer, bu rivâyete ilgili olarak, aslında cizye alınmak üzere Bahreynlilerle sulh antlaşması yapıldığını, antlaşma yapılan bir memleketin taksim edilemeyeceğini söyleyerek Hz. Peygamber'in cizye ve haraçdan elde edilecek geliri Ensâr'a vermeyi kastettiğini belirtmektedir (*Fethu'l-bârî*, VI, 206).

Zübeyr b. Adî, Enes b. Mâlik'e Haccac'ın yaptığı zulümlerini şikâyet etmek için gittikleri zaman Enes'in "Sabrediniz! Zira sizin üzerine öyle bir zaman gelecek ki, ondan sonra gelecek zaman daha şerli olacak tâ ki Rabbinize kavuşuncaya kadar" diyerek bu sözü Hz. Peygamber'den işittiğini söylemiş (Buhârî, "Fiten", 6) Anlaşıldığı kadarıyla Enes b. Mâlik Hz. Peygamber'in yukarıdaki rivâyete göre Ensâr'a hitaben söylediği söz genelleştirmiş ve bu şekilde anlamıştır. Dolayısıyla Haccac'ın zulmü karşısında ne yapılacağıyla ilgili şikâyetlere "sabrediniz..." diyerek tavsiyede bulunmuştur. Bu rivâyet de sultana veya halîfeye itaatın devam etmesini ve emîrden gelecek zulümlere karşı sabredilmesini tavsiye eden görüşü desteklemek için Hz. Enes tarafından rivâyet edilmiştir.

.....

Buhârî hoşla gitmeyen işler ve birtakım kayırmalar karşısında yönetilenin alması gereken sabır tavrına ilişkin olarak İbn Mesud, İbn Abbas, Ubâde b. Sâmî ve Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği, metinleri farklı, beş hadîsi kaydeder:

Kitabu'l-fiten'in ikinci bâbında yer alan birinci hadîs, Abdullah b. Mesud târikiyle gelir. Bu rivâyette Hz. Peygamber: "Benden sonra kayırmalar/esere⁹³ ve sizin hoşunuza gitmeyecek birtakım işler/umûr⁹⁴ göreceksiniz. Bunun üzerine oradakiler: "Ey Allah'ın Resûlü! (O durumda) bize ne emredersiniz?" diye sordular. Hz. Peygamber "Onların (umerânın/idarecilerin)⁹⁵ hakkını kendilerine verin⁹⁶ siz de hakkınızı Allah'tan isteyiniz" buyurur.⁹⁷

Abdullah b. Muhammed-Hişâm-Mamer-Zührî-Enes b. Mâlik târikiyle gelen ve aynı konudan bahseden hadîste Hz. Peygamber yine Ensâr'a hitaben "şiddetli kayırmalar (üsre(esere) bulacaksınız. Allah'a ve Resûlüne kavuşuncaya kadar sabredin. Ben Havz'ın başında olacağım" buyurmuş. Enes: "(Ancak) sabretmediler." demiş (Buhârî, "Megâzî", 56). Ebû'l-Yemân-Şuayb-Zührî-Enes târikiyle gelen rivâyette aynı hadîs zikredilmiş ve rivâyetin sonunda Enes "(Ancak) sabredemedik (felem nasbir) demiş (Buhârî, "Humus", 19. Huneyn gazvesi neticesinde ganîmetlerin dağıtılmasıyla ve Hz. Peygamber'in Ensâr'a yaptığı tavsiyeler ve övücü sözleriyle ilgili diğer rivâyetler için ayrıca bk. Buhârî, "Megâzî", 56, "Temennâ", 9).

Rivâyetlerde de görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in Ensâr'a hitaben "Benden sonra sizin hoşunuza gitmeyen bir takım kayırmalar (esere) veya işler (umûr) göreceksiniz. Bana (Havz'da) kavuşuncaya kadar sabredin..." sözlerinin bir yandan ya Hevâzin ganîmetlerinden ele geçirilen mal konusunda ya da Bahreyn arazisinden elde edilecek gelirin taksiminde yahut emîrlik, zekât memuru veya vali tayini meselesinde söylendiği zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in aynı ifadeleri her üç olay için de kullanmasında her ne kadar bir sakınca olmadığı ve bunun aklın mümkün olduğu söylene bile anlatılan olaylar ile rivâyetler arasında sanki bir tenakuzun olduğu gözükmemektedir. Halbuki bazı kaynaklarda Huneyn gazvesi neticesinde Hevâzin ganîmetlerinin paylaşımı esnasında Ensâr'a ganîmetten hiçbir şey verilmediği ve Ensâr'dan bir kısım gençlerin buna razı olmadığı, Hz. Peygamber'in Ensâr'ı över nitelikte konuşma yaptığı ve onları teselli ettiği zikredilmekte, fakat gelecekte gerek emîr tayininde gerekse mal ve mülkle alakalı Ensâr'ın hoşuna gitmeyen bir takım olaylarla karşılaşacakları kaydedilmemektedir (mesela bk. İbn Hibban, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, Beyrut 1987, s. 357-358; Gazalî, Muhammed, *Fikhu's-sire (Resûlullah'ın Hayatı)*, (çev. Resul Tosun), İstanbul, 1991, s. 429-431). Ayrıca Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî'den de bu konuyla ilgili başka rivâyetler de gelmiştir. Ancak kimi rivâyette Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Ensâr'ın bir takım kayırmalarla karşılaşacakları, kiminde de bu haberin zikredilmediğini görüyoruz (Hemmam b. Münebbih, *Sahife*, (nşr. Fuad Fevzi Abdulttâlîb), Kahire 1985, hadîs no: 57; Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, (Abdürrezzak'ın *el-Musannefi* ile birlikte) (nşr. Habîburrahman el-A'zâmî), (I-XI), Beyrut 1983, XI, 59, hadîs no: 19905; Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 2, "Temennâ", 9; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannefi*, VII, 418-420, hadîs no: 36997, 37001; Abd b. Humejd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humejd* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâi-Mahmud - Muhammed Halîl es-Sâ'idî), Beyrut 1988, s. 286-287).

⁹³Kayırmaların mal, mülk ve kendi nefsi için tercihte bulunmak gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir (bk. Kirmânî, Şemsüddin Muhammed b. Yusuf, *el-Kevâkıbü'd-derârî*, (I-XXV), Beyrut 1981, XXIV, 146; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 4; Aynî, Bedrüddîn, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. M. el-Babî el-Halebî), (I-XX), Mısır 1972, XX, 59). Bir başka yoruma göre *esere* kelimesinin esas manası, halkın haklarının tamamını veya bir kısmını gasbetmek demektir (Ebû Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdâfaası*, (trc. Mehmed Görmez, Mehmed E. Özafşar), (I-II), Ankara 1990, II, 19. Ayrıca bu hadîsin yorumu için bk a.g.y.

⁹⁴Buradaki umûr'dan maksadın "dîn işleri" olduğu belirtilse de (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 4) Aynî'ye göre "esere"den bedeldir. Bazı rivâyetlerde "esere" ile "umûr" kelimeleri arasındaki vav harfi sakittir ki bu durumda "umûr" kelimesi "esere" kelimesine bedeldir (bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 59).

⁹⁵İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 4.

⁹⁶Sevrî'nin rivâyetinde "sizin üzerinize gerekli olan hakkı onlara veriniz", yani zekâtınızı ve cihâd halinde nefsinizi verin, anlamında değerlendirilmiştir (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 4; Aynî, *Umdetü'l-bârî*, XX, 59).

⁹⁷Ayrıca bk Müslim, "İmâre", 45; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, "Fiten", 25, I-VI, İstanbul 1992. İbn Hacer'e göre bu hadîsi destekleyen başka rivâyetler de vardır ki, zikredilen hadîsler Hz. Peygamber sonrası hilafet hakkında ortaya çıkacak tartışmalara bizzat işaret etmektedir. Hatta o, İsmâîlî'nin *Müsned*'inden Ebû Müslim el-Havlânî - Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Ömer senediyle gelen bir rivâyette Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakleder: "Cibril bana geldi ve "ümmetin senden sonra fitneye karşı olacak" dedi. Ben de "O fitne

İkinci hadîs: Müsedded - Abdulvâris (b. Said) - Ca'd (Ebû Osman) - Ebû Racâ' (el-Utâridî) - İbn Abbas - Hz. Peygamber: "Kim emîrdeki bir şeyi kerih görürse *sabretsin*. Zira her kim *sultan* (a itaat)dan bir karşı dışarı çıkarsa o câhiliyye ölümü ile ölür."⁹⁸

Üçüncü hadîs: Ebu'n-Nu'mân - Hammad b. Zeyd - Ca'd Ebû Osman-Ebû Recâ' el-Utâridî - İbn Abbas - Hz. Peygamber: "Her kim emîrinden hoşlanmayacağı bir şey görürse *sabretsin*. Çünkü kim *cemaatten* bir karşı ayrılırsa o ancak câhiliyye ölümü ile ölür."⁹⁹

Bu hadîsin benzeri "Kitabu'l-ahkâm"da Süleyman b. Harb - Hammâd - Ca'd - Ebû Recâ' - İbn Abbâs - Hz. Peygamber senediyle zikredilir: "Kim emîrde bir şey görür ve o şeyi kerih sayarsa *sabretsin*. Zira hiç bir kimse yoktur ki *cemaatten*¹⁰⁰ bir karşı ayrılınsa da o haliyle ölmesi câhiliyye ölümü¹⁰¹ olmasın."¹⁰²

İkinci ve üçüncü hadîslerin her ikisi de sahâbî İbn Abbas¹⁰³ târikiyle gelmelerine ve her iki hadîsin de ortak ravisi el-Ca'd Ebû Osman olmasına rağmen ikinci hadîste *sultan'a* itaattan, üçüncü hadîste *cemaatten* ayrılmanın ve o hal üzere ölmenin câhiliyye ölümü ile ölüneceği ikazı yapılır. Fakat her iki rivâyette ortak olan devlet başkanı, vali, kumandan gibi üst kademede yer alan veya yönetici durumunda olan kişilere, velev ki kötü bir şey yapsa bile, itaat edilmesi ve sabredilmesi emredilmiştir.

Dördüncü hadîste Ubâde b. Sâmî'tin Hz. Peygamber'e, hoşlarına gitse de gitmese de zor ve kolay anlarda yani her türlü şartlarda ve her konuda kendisine itaat edecekleri üzerine biat ettiklerini ve kendisine *emîrlîk (yöneticilik)* verilen kişilere de, ancak kendile-

---

nereden gelecek?" diye sordum. O da "Umera ile Kurrâ'dan. Umera insanlara haklarını vermeyecekler onlar da haklarını isteyecekler. Kurrâ da bu umeranın yolundan gidecek ve böylece fitne çıkaracaklar" dedi. Ben "Peki, bunlardan nasıl sâlim olacaksınız? dedim. O "(talebten) vazgeçmek ve sabretmek suretiyle. Eğer umeranın haklarını onlara verilerse alırlar, vermezlerse terkederler" dedi (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 4). Bu tavsiye her ne kadar Ensâr'a yapılsa da hükümün umum ifade ettiği de belirtilmektedir (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 3).

⁹⁸Buhârî, "Fiten", 2. Ayrıca bk. Müslim, "İmâre", 56.

⁹⁹Buhârî, "Fiten", 2.

¹⁰⁰ Yapılan bir araştırmada rivâyet metinlerinde sık geçen 'cemaat' kelimesinin de ne anlama geldiğinin çok tartışıldığı, bunlar içerisinde Taberî'ye nisbet edilen görüşün dikkat çekici olduğu belirtilir. Taberî'ye göre 'cemaat' kelimesi siyasi bir lider üzerinde ittifak eden müslüman topluluğu ifade eder (bk. Özafşar, Mehmet Emin, "Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mahiyeti", *İslâmiyât*, sy. 3, Ankara 1998, s. 40). Yukarıdaki iki rivâyetten birinde cemaat diğeri sultan kelimesinin zikredilmesini bu bağlamda değerlendirirsek, yukarıdaki yorumun kısmen isabetli olabileceğini söyleyebiliriz.

¹⁰¹ Kirmânî, kişinin "câhiliyye ölümü ile ölmesi" ikazından maksadın kâfir olarak değil de, âsî olarak öleceği anlamına geldiğini ve bu hadîslerin "sultanın" fık ve zülmünden dolayı azledilemeyeceğine ve bu konuda ona itaatan vazgeçilemeyeceğine ve tartışmaya dahi girilemeyeceğine delil olduğunu ileri sürer (Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, XXIV, 147). Bu arada el-Küleynî'nin de "İmâmı olmadan ölen kimsenin câhiliyye ölümü ile öleceği" konusunda Hz. Peygamber'den gelen rivâyeti kaydetmesi şüphelerle ehl-i sünnet'in farklı varyantta bile olsa benzer prensibi paylaştıkları gözükmektedir (el-Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb, *el-Furû' mine'l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Ğifârî), (III-VIII), Beyrut 1980, VIII, 146). Küleynî'nin naklettiği rivâyette "imâm" kelimesi yerine "sultana itaat" veya "cemaate tâbi" olma düşüncesi bir karşı muhalefetin düşüncesi olabilir mi? gibi bir soru da insanın aklına gelebilmektedir. Tabii ki bunun tersini düşünmenin de mümkün olduğunu zikretmemiz gerekir. Bu konuda dikkat çekici bir yorum için ayrıca bk. Mûsâ Carullah, *Kitâbü's-sünne* (nşr. Mehmet Görmez), Ankara 1998, s. 80-83.

¹⁰² Ayrıca bk. Buhârî, "Ahkâm", 4.

¹⁰³ Hz. Peygamber'e nisbet edilmeksizin sadece İbn Abbas'a nisbet edilen bir rivâyet daha vardır: "Her kim itaatten bir karşı ayrılır ve ölürse, onun ölümü câhiliyye ölümüdür" (Bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, XI (Abdürez-zak'ın *el-Musaunefî*'i, içerisinde), 330 (hadîs no: 20682), 339 (hadîs no: 20708). İbn Abbas'tan başka Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'e nisbet ederek "Kim cemaatten ayrılır, itaatten çıkar ve ölürse, onun ölümü câhiliyye ölümüdür..." (Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, XI, 339 (hadîs no:20707) şeklinde rivâyetler de vardır.

rinde apaçık bir küfür¹⁰⁴ bulunmadıkça, tam itaat edeceklerine dâir biat ettiklerini söyleyen mevkûf hadîs zikredilir.¹⁰⁵

Beşinci hadîs. Muhammed b. Ar'are - Şube - Katade - Enes b. Mâlik - Üseyd b. Hudayr senediyle gelen rivâyette (Ensar'dan) birisinin Hz. Peygamber'e gelip falancayı yönetici tayin ettin beni tayin etmedin" demesi üzerine Hz. Peygamber "Benden sonra bir takım işler göreceksiniz, bana kavuşuncaya kadar *sabredin*" buyurduğuna dâir hadîs kaydedilir.¹⁰⁶

Bu hadîs de istenmeyen veya yaptığı bir iş beğenilmeyen yöneticiler karşısında sabredilmesine delil olarak zikredilmiştir.

Bu ikinci bâbtaki hadîslerin tamamına yakını devlet yönetiminde veya idareci konumunda bulunan kişilere karşı, zulümetmeler bile, isyan edilmemesi ve sabredilmesi gerektiğine yönelik deliller olarak zikredilmektedirler.¹⁰⁷ Bu rivâyetlerin asıl zikrediliş gayelerinin sadece Hz. Peygamber'in ileride insanların başlarına gelecek felaketleri önceden haber verdiğini ifade etmek için olmadığıdır. Zira başlık altında zikredilen hadîslerin bir kısmı yöneticilerin yaptıklarına sabredilmesini tavsiye etmektedir. Hatta Ubâde b. Sâmit'in Hz. Peygamber'e hangi konularda biat ettiklerine dâir rivâyetin delil olarak gösterilmesi idareciye hangi hususlarda beyat edildiğini ve itaat edildiğini belirtmek için olsa gerektir. Elbette bütün bu rivâyetlerin zikredilmesindeki bir başka amaç, bir zamanlar İslâm toplumunu kasıp kavuran, yüzbinlerce müslüman kanının dökülmesine neden olan siyâsî otoriteyle alâkalı ortaya çıkan fitnelerin bir daha yaşanmamasına yönelik uyarılardan ibaret olabilir. Dolayısıyla Buhârî de bâb başlığı altında zikrettiği rivâyetleri, fitnelere sebep olabilecek başkaldırıların doğru olmadığını ve İslâm toplumuna bir fayda sağlamayacağını düşündüğü için insanlar arasında çıkmış ve çıkabilecek fitneleri önlemek ve bu konudaki tartışmalara açıklık getirmek gayesiyle zikretmiştir diyebiliriz.

Buhârî bu bâbtan sonraki başlıklarda genellikle ileride olacak siyâsî ve sosyal fitnelere işaret etmekte ve fitne halinde ne yapılması gerektiğine dâir ikaz ve uyarılarda bulunmaktadır.¹⁰⁸ Bu başlıklar içerisinde pasif sabırla ilgili birkaç bâb başlığı da dikkatimizi çekmektedir:

¹⁰⁴ İslâm âlimleri hadîste geçen "küfür" kelimesini bazıları "meâsî", yani "İslâm ahkâmından olduğu kesinlikle bilinen apaçık münker şeyler", bazıları da "meâsî" değil "apaçık küfür" anlamına geldiğini söylerler. Ayrıca "nizâ" kelimesini "savaşmak (kıtâl)" anlamında olduğunu söyleyenler de vardır (Kirmânî, *el-Kevâkıbü'd-derâri*, XXIV, 148). Hadiste zikredilen "ve en nünâzia'l-emre ehlehû" ifadesindeki "el-emr"den maksatın "mülk ve imâret" (devlet yöneticiliği) olduğunu belirtirler (mesela bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 61).

¹⁰⁵ Buhârî, "Fiten", 2. Zâlim umeranın (yöneticilerin) zulmunu fitne çıkarmadan vazgeçirebileceği, aksi takdirde güç getirilmediği ve fitne endişesi olduğu zaman vacib olanın sabretmek olduğu belirtilmiştir. Bir kısım âlimler başlangıçta fâsıkın saltanatına bey'at etmenin caiz olmadığını, eğer sultan âdil davrandıktan sonra zulum etmeye başlarsa ona isyan edip etmeme konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mesela Aynî'ye göre "baş kaldırmak" caiz değildir, ancak küfür sâdir olursa bu durumda baş kaldırmak vacibtir, der (Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 61).

¹⁰⁶ Buhârî, "Fiten", 2; Muhammed b. Beşşar-Ğunder-Şube-Katade-Enes b. Mâlik-Üseyd b. Hudayr-Hz. Peygamber senediyle aynı hadîs "Menâkibü'l-Ensâr"da zikredilmiştir ki bu rivâyette "...ale'l-Havz" ibaresi yer alır." (Buhârî, "Menâkibü'l-Ensâr", 8.) Ayrıca Muhammed b. Beşşar-Ğunder-Şube-Katade-Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyette Ensâr'ın istikbalde nahoş hâdiselerle karşılaşacağı zikredilmez (bk. Buhârî, "Meğâzî", 56).

¹⁰⁷ Nevin A. Mustafa, ehl-i sünnetin çoğunluğunun, taşkınlık, zulüm ve haksızlık yapan yöneticiye karşı sabredilmesi görüşünü benimsediğini ve bu görüşün zikredilen hadislerle dayandığını söylemektedir (*İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet* (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 1990, s. 229).

¹⁰⁸ Buhârî, "Fiten", 3-28.

Fitne esnasında oturanın ayakta durandan daha iyi olacağından bahseden bir başlık, pasif halde olmanın eylem halinde olmaktan daha hayırlı olacağına işaret etmektedir. Nitekim bu başlığın altında zikredilen birinci ve ikinci hadîste Hz. Peygamber'in, fitnelerin olacağını, o fitnelerde oturanın ayakta durandan, ayakta duranın yürüyenden, yürüyenin koşandan daha iyi olacağını, hatta fitneden kaçmak için sığınılacak bir yer bulunursa sığınılmasını tavsiye eden beyanı zikredilmektedir.¹⁰⁹ Fitneler esnasında pasif sabırla alakalı bir başka bâb başlığı ise şudur: "Fitnelerden uzaklaşmak için çölde yaşamak (veya uzlete çekilmek) (et-tearrub fi'l-fitne)".¹¹⁰

Elbetteki fitnelerin ortaya çıkması halinde pasif sabır içerisinde olma halinin, zâlim yöneticiye karşı pasif sabır tavrı arasında gözle görülür bir fark bulunduğu izlenimini vermektedir. Zaten Buhârî de bu tür durumlarda fitneden kaçmayı sık sık vurgulamakta, hatta fitnelerden Allah'a sığınmanın gerekliliğine işaret etmektedir.¹¹¹

Netice olarak Buhârî, yönetici tarafından gelen her türlü olumsuzluk karşısında, hem fitneye sebep olmamak hem de fitneler esnasında kargaşayı daha da artırmamak için yönetilenin yöneticiye karşı tavrının, geleneksel İslam düşüncesindeki ehl-i sünnette hakim anlayış olan ve muhalefetin bir türü kabul edilen "sabır" tavsiye etmektedir. "Her şeyi sîneye çekmek" de diyebileceğimiz, bununla beraber yapılan haksızlığın ve zulmün meşruluğunu tasdik etme ve kabullenmeyi de ihtiva etmeyen böylesi bir muhalefet anlayışının Kur'ân'da tavsiye edilen "sabır"la ne kadar denk düşüp düşmediği tartışmalıdır. Ancak görüldüğü kadıyla Kur'ân'da tavsiye edilen ve övülen sabır, Allah'ın emirlerine ve hükümlerine boyun eğip sebat etmeyi gerektiren ve bu tutum karşısında sabredene bü-

¹⁰⁹ Buhârî, "Fiten", 9. Başka rivâyetlerde, uyuyanın uyanık olandan vs. değişik versiyonlarda gelmekte ve hepsinde de fitne esnasında pasiflik halinin bir üst derecesindeki hareketlilik halinden iyi olacağı açıkça ifade edilmiştir. Mesela bk. Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdullah, *Kitâbü'l-Fiten* (nşr. Züheyl Zekkâr), Beyrut 1993, s. 78.

¹¹⁰ Bu başlıkta zikredilen rivâyete göre Seleme b. el-Ekva' Haccac'ın huzuruna çıkarıldığı zaman Haccac ona "Sen çöle hicret etmekle dîninden döndün" demiş, o da " Hayır, Rasûlullah bana çölde yaşamaya izin verdi" karşılığını vermiş. (İbnu'l-Esir'in dediğine göre Medîne'ye hicret ettikten sonra mazereti olmaksızın tekrar çölde yaşamaya devam eden kişiler mürted kabul ediliyormuş. Hatta bu konuda Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlerin olduğu da belirtiliyor (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII XIII, 34.) Öyle anlaşılıyor ki Seleme de Medîne'ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber'den izin isteyerek tekrar çölde yaşamaya devam etmiş. Haccac da sahabeye eziyet etmekten zevk alsa gerektir ki, Seleme'nin Hz. Peygamber zamanında yaptığı ve halk arasında hoş olmayan çöle geri dönüşünü hatırlatmış. Rivâyete göre Seleme Hz. Osman şehid edildikten sonra ortaya çıkan huzursuzluklardan kaçmak için Rebeze denilen yere göç etmiş, orada bir kadınla evlenip çoluk çocuğa karışmış ve ölümüne yakın bir zamanda Medîne'ye h.74'te geri dönmüş ve bu tarihte vefat etmiştir. Bu tarihte Haccac, İbn Zübeyr'i öldürüp Hicaz valisi olmuş ve Medîne'ye yerleşmişti. İşte bu sırada Seleme de Medîne'ye geri dönmüştü ki, rivâyette anlatılan olay budur (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 35).

İkinci hadîs Ebû Saîd'den rivâyet edilmektedir. Bu rivâyete göre müslümanın hayırlı malının koyun olmasının yakın olduğu ve müslümanın dînini fitnelerden kurtarmak için o koyunla kah dağların başını kah vadilerin yağmur düşen yerlerini; otlakları seçeceği belirtilmiş. Dolayısıyla bu hadîste Buhârî fitnelerden kaçınmak için dağlara ve çöllerde uzlete çekilmenin gerekli olduğuna inanmakta ve bu konuda Hz. Peygamber'den varid hadîsi delil olarak ileri sürmektedir. Belki de çöle veya fitnelere kaçınmak için bir başka yere göç eden sahâbînin durumuna işaret etmek istemiştir. Ayrıca bu hadîs istikbalde meydana gelecek siyasi olaylar nedeniyle nasıl tedbir alınması gerektiğini haber vermektedir.

Hattâbî, bu hadîsin fitne günlerinde uzlete çekilmeyi teşvik ettiğini söyler (Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Meâlimu's-sünen şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (nşr. Abdüsselam Abdüşâfi), I-IV (iki cilt halinde), Beyrut 1991, IV, 315.) Bu hadîs için ayrıca bk. İbnü'l-Mübârek, Abdullah, *Müsnedü'l-İmâm Abdillâh b. el-Mübârek* (nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Riyad 1987, s. 161; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 306.

¹¹¹ Mesela bk. Buhârî, "Fiten", 15 nolu bâb başlığı.

yük mükafatlar verileceği Allah tarafından vâd edilen bir davranış biçimi olup¹¹² kişinin şahsî alanına yöneliktir. Şahsî davranışına özgü alandan kötülüğe karşı tutum alma ve onu değiştirmeye çalışma konumuna geçildiğinde bu sabır anlayışının dayanağı ve gerekçeleri İslâm siyasî düşüncesinde bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹³ Ayrıca bu meselenin güncel yönüne bakıldığında, yöneticiye karşı böylesi bir muhalefet anlayışının modern siyaset teorilerinden "sivil itaatsizlik"¹¹⁴ karşılayıp karşılamadığı da bir kısım siyaset felsefesi uzmanlarınca tartışma konusudur.

II. BUHÂRÎ'NİN FERDÎ TAVRI VE YÖNETİCİLERLE OLAN MÜNASEBETLERİ:

2.1. Yöneticilere Karşı Tavrı ve Yaklaşımı

Kaynaklar Buhârî'nin kimliğinden bahsederlerken onun pek çok meziyetinden övgüyle söz ederler. Bunlar arasında; onun insanların yanında tamahkar olmadığı, insanların işleriyle uğraşmadığı ve *tek uğraşısının ilim olduğu*¹¹⁵, onun şahsî yapısında insanlara zulmetmek olmadığı gibi kendisine zulmedenlere de büyük bir insanlık örneği vererek onların helak olması için beddua etmediği, konumuz itibarıyla, dikkat çekenler arasındadır. Mesela, Buhârî'nin *me'seletü'l-lafz* konusunda kendisine zulmedenlere ve iftira edenlere karşı niçin beddua etmediğini soran Abdülmecid b. İbrahim'e, Hz. Peygamber'in "Benimle Havuz başında buluşuncaya kadar sabredin"¹¹⁶ hadîsi ile "Kim kendisine zulmedene beddua ederse, intikam almış olur (intesara!)"¹¹⁷ rivâyetini naklederek cevap vermesi onun siyaset anlayışının da bir göstergesi kabul edilebilir.

Buhârî yaklaşık 16 senede tamamladığı¹¹⁸ Sahîh'ini tasnif ederken pek çok memleket gezmiş, bir çok âlimle görüşmüş ve onlarla fikir alışverişinde bulunmuştu. Bu süre içerisinde, onun siyasetçilerle veya idarecilerle mümkün merteye bir araya gelmekten uzak durduğu, hatta onların tavassutuna bile karşı çıktığı gelen haberler arasındadır. Zehebî'nin, Buhârî'nin takva sahibi biri olup sultandan uzaklaştığını ve onların arasına girmediklerini¹¹⁹ ifade etmesi Buhârî'nin idarecilerle olan münasebetinde takip ettiği yolu açıkça ortaya koymaktadır. Yine Buhârî'nin maddî menfaati için bile asla bir idarecinin vasıta kılınmasını dahi kabul etmemesi ve onların minneti altına girmek istememesi de¹²⁰ Buhârî'nin yöneticilerle arasında belli bir mesafe koyduğunu göstermektedir.

¹¹² Bk. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1987, "s-b-r" mad.

¹¹³ Pasif muhalefetin bir türü olan "sabır" anlayışının İslam siyasî düşüncesindeki temelleri ve bu konuda ileri sürülen iddialarla ilgili geniş açıklama için bk. Mustafa, A. Nevin, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, "Sabır Ekolü (Medresetü's-sabr)", s. 229-274.

¹¹⁴ Mesela bk. Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yayınları, İstanbul 1994; Sarıbay, A. Yaşar, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994; Habermas, Jürgen, *Sivil İtaatsizlik* (çev. Hayrettin Ökçesiz), Afa Yayınları, İstanbul 1995; Uyanık, Mevlüt, *İslâm Siyaset Felsefesinde "Sivil İtaatsizlik"*, Seba Yayınları, Ankara 1998.

¹¹⁵ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 405, 448-449.

¹¹⁶ Buhârî'nin haksızlık, kayırmalar vs. karşısında fitne çıkmaması için yönetilenin yöneticiye yönelik tavrıyla ilgili delil getirdiği bir rivâyettir. Bu hadîsle ilgili kaynaklar ve kısmî değerlendirmeler yukarıda geçmişti.

¹¹⁷ İkinci rivâyetin (bk. Tirmizî, "Daavât", 102) zayıf olduğu muhakkikler tarafından ifade edilmektedir (mesela bk. Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 461).

¹¹⁸ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 405.

¹¹⁹ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 465.

¹²⁰ Bir defasında kendisi Firebr'de iken Âmül kentine alacaklının geldiği haber verilmiş. Kendisine gidip o kişiden mallarını almasını istemişler. O da "Onu korkutmak bize yakışmaz" demiş. Kendisine Âmül kentinin valisi Ebû

2.2. Buhârâ Emîri'ne Karşı Tavrı ve Gerekçeleri

Yukarıda verdiğimiz bilgiler çerçevesinde Buhârî'nin siyaset anlayışına göre; ma'siyeti emretmediği sürece yöneticiye mutlak itaat gerekir. Ancak şimdi vereceğimiz aşağıdaki örnek onun siyaset anlayışındaki farklı bir yönüne işaret etmektedir. Zikredeceğimiz olay Buhârî'nin Buhârâ emîri ile olan münasebetidir:

Buhârî, aynı zamanda hocası olan Muhammed b. Yahya ez-Zühîlî (ö. 258/872)¹²¹ ile Nişâbur'da aralarında geçen talihsiz olayın¹²² ardından Nişâbur'dan son derece üzgün bir vaziyette ayrılmış, önce Merv'e oradan da öz memleketi olan Buhârâ'ya dönmüştü. Buhârâlılar kendisini burada büyük coşkuyla karşılamışlar, o da ilmî birikimlerini burada hemşehrilerine vermeye başlamıştı. Talihsizlik onun peşini burada da bırakmamıştı. Aradan çok zaman geçmeden Tâhîrî¹²³ yöneticilerden Buhârâ valisi Hâlid b. Ahmed ez-Zühîlî (ö. 270/883)¹²⁴ Buhârî'ye haber göndererek *es-Sahîh'i*, *et-Târihü'l-Kebîr'i* ve diğer kitapları saraya getirerek kendisine okuması için haber göndermişti. Buhârî, valiye haber vermesi için elçiyle "Ben ilmi zelîl edemem (aşağılayamam, küçük düşüremem). Bu ilmi insanların kapılarına kadar götüremem. Eğer bu hususta bir ihtiyacın varsa, mescidime veya evime gelirsin. Şâyet bu senin hoşuna gitmezse sen sultansın. Beni (ilim) meclisinden men edersin. Böylece Kıyamet gününde Allah yanında benim bir mazeretim olur. Zira ben ilmi saklayamam. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber "Kime bir ilim sorulur ve o da onu gizlerse kendisine ateşten bir gem vurulur" buyurmuştur, diye haber gönderir.¹²⁵ Bir başka rivâyete göre, bunun üzerine, emîr'in tekrar elçi göndererek sadece çocukları için sarayın

---

Seleme el-Küşânî'ye Havarizm'e bir mektup yazıp o adamdan malın alınması için yardımcı olması konusunda istekte bulunmasını istemişler. Ancak o buna da razı olmamış. Ancak arkadaşları Sultanın huzuruna çıkıp onunla bu konuda görüşmüşler. Sultan da Havarizm valisine mektup yazmış. Bu haber Buhârî'ye ulaşınca o bunu hoş karşılamamış ve hemen o da bir mektup yazarak Havarizm'deki arkadaşlarına alacaklıyı sıkıştırmalarını ve iyilikle davranmalarını istemiş. Borçlu Âmül'e gelince Merv'e doğru yola çıkmış. Tüccar arkadaşları toplanmışlar ve Sultan'a haber vermişler. Sultan da borçluya karşı şiddet kullanmayı istemiş, ama Buhârî buna da karşı çıkarak borçluya her yıl 10 dirhem vermesi üzerine anlaşmış. Borçlunun vereceği miktarın tamamı ise 1025 dirhemmiş. (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 446).

¹²¹ Hayatı hk. Bk. Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 273-285.

¹²² Kısacası mes'eletü'l-lafz konusunda başlayan ve kıskançlığa kadar giden bu elim olay hakkında geniş açıklama için mesela bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, II, 30-33; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 453-463.

¹²³ Tâhîrî Hanedanı (milâdî 821-873-4), Bağdat şehrinin doğusunda ilk olarak müstakil bir Devlet kuran, vaktiyle Halife Me'mun'un itimad ettiği ve bu Halife'nin ordularını el-Emîne karşı başanlı ve muzaffer bir şekilde sevk ve kumanda eden Horasanlı komutanlardan ve İranlı bir kölenin soyundan gelen Tâhir b. Hüseyin'in 821'de başşehri Horasan bölgesinde bulunmak üzere Bağdat'ın doğusunda kalan bütün eyalet ve ülkelerin valiliğine atanmasıyla kurulan bir hânedandır. Böylece Tâhîrîler resmî olarak sadece halifeler tarafından atanan Horasan valileri idi ve merkezî hükümete belirli miktarda vergi ödemekteydiler. Onlar buna rağmen aslında bağımsız hükümdarlar idi. Tâhîrîler ile halifelerin ekonomik menfaatleri genelde uyduğu için, aralarında zıtlığa yol açacak pek fazla neden yoktu. Tâhîrîler kuvvetli sünî idi ve Bağdat'daki otoritelerin onayıyla bölgelerindeki Şîi ve diğer muhalif mezhep mensuplarına karşı mücadele etmekteydi. 874 yılında Buhârâ Emîri Ya'kub b. Leys es-Saffâr Tâhîrîleri ortadan kaldırarak hanedanlığa son vermiştir. III. (IX.) yüzyılda Horasan valileri merkezlerini Merv'den Nişâbur'a taşıyınca Buhârâ'nın idaresi Mâverâünnehr'in diğer kısımlarının idaresinden ayrıldı...Bu süre içerisinde Buhârâ da doğrudan Horasan'daki Tâhîrîlere bağlı bir vali tarafından idare ediliyordu. (Geniş açıklama için bk. Frye, Richard Nelson, *Orta Çağın Başarısı Buhârâ* (çev. Hasan Kurt), Ahmet Yesevî Üniversitesi-ne Yardım Vakfı Bilig Yayınları, Ankara, trs., s. 71; Şeşen, Ramazan, "Buhârâ", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 363; *Bukhara an Oriental Gem*, (editör in chief: Alisher Azizkhodjayev), Tashkent 1997.).

¹²⁴ Zehebî bu valinin Buhârâ'da çok hayırlı hizmetler yaptığını ve muhaddislerle büyük ikram ve izzette bulunduğunu kaydederek, aleyhinde herhangi bir ifade kullanmaz (bk. *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 137).

¹²⁵ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 464

dışında bir mescitte bir gün tayin etmesini istediği, Buhârî'nin de başkaları için ayrıcalık tanıyarak böyle bir meclis aktedemeyeceğini bildirerek bu teklifi de kabul etmediği nakle-dilmektedir. Buhârî'den gelen bu red cevabına sinirlenen Emîr onun yanında yer alan bazı ilim adamlarının da desteğini alarak, Buhârî aleyhinde bir kampanya başlatmışlar...ve sonunda Buhârâ emîri Buhârî'nin şehirden çıkmasını emretmişti. O da öz vatanından ayrılmak zorunda kalmıştı."¹²⁶

Bu olayda konumuzla alâkalı dikkat çeken husus şudur: Emîr (vâli), yani yönetici ma'siyet teşkil etmeyen bir şeyi emrettiği halde Buhârî niçin vâlinin emrini kabul etmemiş ve emîre itaat etmemiştir? Bu sorunun cevabının aranması gerekmektedir. Halbuki, kendisinin de fitne çıkması için sık sık dile getirdiği anlayışa göre; sadece Allah'a ve Pey-gamber'e isyan konusunda yöneticiye itaat edilmeydi. Ne var ki, onun burada ileri sürdü-ğü gerekçe "ilmi başkalarının ayağına götürerek onu zelîl etmemek veya başkalarına ayrıcalık yapmamak" idi. Görünüşte Buhârî'nin ifadelerinden akla gelen ilk şey, yöneticiye itaat edilmemesi gereken hususlardan biri de şu olmaktadır: "Sultanın/emîrin sarayında veya bir başka yerde ayrıcalık yaparak ilim öğretilmesi konusunda yöneticinin emrine itaat edilmez". Bu durum karşısında yöneticiye itaatte bir başka ölçü, ilmi başkalarının ayağına götürerek onu küçük düşürmek veya ilimde başkalarına ayrıcalık tanımak, düz mantıkla bakıldığı takdirde, Allah'a ve Resûlü'ne isyanla, yani ma'siyetle eş değer olarak gözükmektedir, sonucu çıkabilir. Öyle ise burada bir başka inceliğin bulunması gerekir. Buhârî'nin anlayışına göre, yöneticiye, yukarıdaki bir rivâyette geçtiği üze-re,¹²⁷ sadece ma'siyeti emrettiği zaman değil, aynı şekilde marûf'a aykırı bir şeyi emrettiği halde de itaat edilmeydi. Ya yöneticinin ayağına ilmin götürülmesi o dönemin şartlarında ma'rufa aykırı idi ya da bu itaatsizliğin arka planında fikrî, siyasi ya da bazı sebepler bulunmak-taydı. Şimdi bunun muhtemel sebeplerini görelim:

1. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, yöneticiye, "emîrin huzuruna ilmin götü-rülmesi yahut başkalarına ayrıcalık yaparak ilmin öğretilmesine dâir bir emir geldiği za-man itaat edilmez", şeklindeki bir ölçüyü Buhârî'nin Sahîh'inde tespit edemedik. Özellikle Kitâbü'l-İlim'de yönetici-ilim ilişkisi çerçevesinde sarahaten böyle bir bab başlığına veya rivâyete rastlamadık. Ancak Buhârî öncesi ve sonrası dönemlerde alimler arasında Buhârî'nin tavrına benzer başka yaklaşımların da olduğunu kaynaklardan tespit edebil-mekteyiz ki¹²⁸ bu duruma göre "ilmi başkalarının ayağına götürmek ve makam ve mevkile-rinden dolayı ayrıcalık tanımak" veya benzer taleplerde bulunmak ma'rufa aykırı idi.

¹²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 31-33; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 465; Çakan, "İmam Buhârî'nin Buhârâ Emîri İle Münasebetleri", *Büyük Türk-İslâm Bilgini Buhârî, Uluslararası Sempozyum*, Kayseri 1996, s. 39-45.

¹²⁷ Buhârî, "Ahkâm", 4, "Meğâzî", 59.

¹²⁸ Gerçi bu noktada Buhârî'nin Kitâbü'l-İlm'i Kitâbü'l-İmân'dan sonra zikretmesi, ilmin ve âlimlerin faziletine dâir gerek bab başlıkları ve rivâyetleri kaydetmesi onun ilme verdiği önemi ve ilmin mertebesini açıkça göster-mektedir. Fakat yöneticiye ilmin, deyim yerinde ise, sultanın ayağına götürülmesi veya sultanın çocuklarına özel bir meclis tahsis etmesi emrine karşılık itaat edilmemesiyle ilgili böyle bir şart, Sahîh'te açıkça yer almam-aktadır. Bununla beraber ilmin yüceliğini, alimin şeref ve haysiyetini koruma adına Buhârî öncesi dönemde de Buhârî'nin tavrına benzer tavırların olduğunu görmekteyiz: Mesela; Rebî'a b. Yezid (ö. 123/741) isimli bir alim, Emevî halifesi Velid b. Yezid'in (ö. 123/741) huzuruna girdiğinde, Velid: "Ey Rebî'a, haydi bize hadis rivâyet et" demiş. Fakat Rebî'a bu isteği kabul etmemiş ve bunun gerekçesini de, Velid'in huzurundan ayrıldıktan sonra: "Ses sanatçısından şarkı söylemesini ister gibi, ey Rebî'a, haydi bize hadis rivâyet et, teklifinde bulunan şu herife bakın hele" diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Yine Horasan bölgesinin tanınmış alimlerinden Abdullah İbn Mübarek (ö. 181/797)'e Horasan valisinin oğlu (Merv valisi Abdullah b.Ebü'l-Abbâs et-Tarsûsî) İbn Mübarek'ten kendisine hadis rivâyet etmesini istemiş, İbn Mübarek de onun bu isteğini kabul etmemiştir

2. Bir başka ihtimal de Buhârâ emîri ile aralarında itikadî ve fikhî görüş ayrılığından dolayı Buhârî, vâlinin emrine itaat etmemiş olabilir. Bu ihtimal çerçevesindeki bir iddiaya göre; Buhârâ emîri'nin bir rivâyete göre mu'tezile, bir diğerine göre haricî görüşe sahip olduğu, dolayısıyla Buhârî ile aralarında bazı konularda görüş ayrılıklarının olabileceği, bilhassa valinin Buhârî'nin Nişâbur'dan ayrılmasına sebep olan (Kur'ân'ın mahluk olup olmadığına dâir) konuda da farklı bir görüşe sahip olabileceği ve kendi görüşünü vali olarak halk arasında yaymak için her fırsatı değerlendireceği dikkate alındığı zaman, Buhârî'yi saraya davet etmesinin, sadece onun eserlerini okumak veya ilim öğrenmek amacını taşımadığı, aksine onu saraya bağlayarak yaygın şöhretinden ve halk üzerindeki tesirinden faydalanmak istemiş olabileceği ileri sürülerek¹²⁹ Buhârî'nin böyle bir oyuna gelmediği ifade edilmektedir.

Buhârî'nin şehirden uzaklaştırılmasının arkasındaki bir başka gerekçe de hocası ez-Zührlî'nin Buhârâ emîrine mektup yazarak "Bu adam sünnete aykırı tavrını açıkça ortaya koymuştur" diyerek şikayette bulunmasının ayrı bir anlam taşıdığını, bunun sadece kıskançlık eseri olmadığını bilakis o dönemin tabii bir hali olan mezhep tutuculuğundan da kaynaklandığı belirtilmekte¹³⁰ ve şöyle bir neticeye varılmaktadır: "...Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda söylenebilir ki, Buhârâ valisi Buhârî'yi, sadece isteklerini kabul etmediği, emirlerini dinlemeyip halkın gözünde küçük düşürdüğü, nihayet etrafındakiler tarafından kısıktırıldığı için Buhârâ'dan sürgün etmemiştir. Onu yurdundan çıkmasına başta kendi görüşlerinin aksini savunması, halk arasında daha çok onun görüşlerinin benimsenmesi sebep olmuştur"¹³¹

Buhârî'nin şehirden uzaklaştırılmasının sebeplerinden birinin Buhârâ emîri ile olan itikadî veya fikhî görüş ayrılığı olabileceği şeklindeki düşünce, kanaatimizce, tahminden öteye gitmemektedir. Zira Buhârâ emîrinin Buhârî'den ayrı olduğu görüşler, tespit edebildiğimiz kadarıyla, kaynaklarda net olarak yer almamaktadır. Üstelik itikadî yönden Tâhirîlerin sünnet inanca çok sıkı bağlı oldukları, hatta Bağdad'daki otoritelerin onayıyla

---

(Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlaki'r-râvi ve âdabi's-sâmi'* (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), (I-II), Beyrut 1994, I, 531-533). Bu konuda zikredilebilecek pek çok örnek, Buhârî'nin tavrına benzer tavırlara misal gösterilmektedir (ayrıca bk. Çakan, "a.g.m.", s. 41). Buhârî ile aynı dönemde yaşamış olan ve aralarında da hoca talebe ilişkisi bulunan Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman'ın (ö. 255/868) Sünen'inde "ilimde müsavât (ilimde eşitlik)" (bk. *Sünen* (nşr. Fevâz Ahmed ez-Zemzeli – Hâlid es-Seb' el-'Alemî), I-II, Beyrut 1987, "İlim", 36) ve "siyânetü'l-ilm (İlim korunması)" (bk. *a.g.e.*, "İlim", 47), Buhârî sonrasında da mesela Hatib el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Câmi' li ahlaki'r-râvi ve âdabi's-sâmi'* isimli eserinde (I, 531-535) "Sultanlara hadis rivâyet etmeyenler (men kâne lâ yuhaddisü's-selâtin)" başlığı ile Hatib ile aynı dönemde yaşamış Ebû Ömer Yûsuf İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlîhi* isimli eserinde (nşr. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî), (I-II), Riyad 1994, I, 631-647) "Âlimin zalim sultanın müdahalesini zemmetmesi (zemmü'l-âlimi alâ müdâheleti's-sultâni'z-zâlim)" başlıkları altında gerek Hz. Peygamber'den gerekse diğer alimlerden bu konuyla ilgili haberlere yer vermeleri, ilimde hiçbir kimseye ayrıcalığın tanınmayacağına, emîrin dünyalık vererek kendi isteği doğrultusunda hareket edilmeyeceğine, yöneticilerin her istediği zaman alimlere hükmedemeyeceğine, ilmin hürriyetini, şeref ve haysiyetini korumaya yönelik benzer düşüncelerin ve uygulamaların olduğuna işaret etmektedir. Netice olarak, gerek Buhârî dönemi öncesi ve sonrası benzer tavırlarda ve yaklaşımlarda bir örflüğün olduğunu, Buhârî'nin de bu örften ayrı kalmadığını ve dolayısıyla ma'rufa aykırı bir emir karşısında Buhârî'nin yöneticiye itaat etmediğini söyleyebiliriz.

¹²⁹ Uğur, Mücteba, *Buhârî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 37.

¹³⁰ Uğur, *a.g.e.*, s. 37-38.

¹³¹ Uğur, *a.g.e.*, s. 38.

bölgelerindeki Şîf ve diğer muhalif mezhep mensuplarına karşı mücadele ettikleri¹³² belirtilmektedir.¹³³ Öyle ise Buhârî'nin Buhârâ'dan uzaklaştırılmasında bir başka sebep daha olabilir. O da Hureys b. Ebü'l-Verkâ'¹³⁴ ve Muhammed b. Ahmed b. Hafs (ö. 270/883)¹³⁵ gibi rey ehlinde olduğu ileri sürülen Buhârâlı bazı ilim adamlarının büyük rolü olabileceğidir ki emîrin de onların görüşlerinden, sadece siyâset otoritesini korumak için, etkilendiğini söyleyebiliriz.¹³⁶

3. Bir başka muhtemel sebep de M. Uğur'un da belirttiği gibi Buhârî, Buhârâ valisinin kendi otoritesini, halk arasında sevilip sayılan birisi olması hasebiyle, daha fazla kuvvetlendirmek ve saygın bir ilim adamını yanına alarak ilmi ve ilim adamını bir takım siyâset emellerine alet etme düşüncesini sezmiş olacağından valiye itaat etmemiş olabilir. Zira şurası tarihen sabittir ki, İslam tarihinin belirli dönemlerinde siyasi otoriteler ve yöneticiler kendi iktidarlarını sağlamlaştırmak için ya halkın saygı duyduğu ilim adamlarını yanlarına çekmeye gayret etmişler, kendi görüşlerini yaymak ve halka kabul ettirmek için onların otoritelerinden istifade etmişler ya da itikadî ve fikhî anlamda aynı görüşe sahip olmamakla birlikte onların fikirlerine sahip çıkarak ilmi ve ilim adamlarını siyasi emellerine âlet etmişlerdir.¹³⁷

Buhârî'nin, sebep ne olursa olsun, Buhârâ emîrine karşı takındığı tavır Sahîh'inde sarahaten belirtilmeyen siyâset anlayışına aykırı bir anlayıştır. Ancak o, bu tavrıyla "ilme, ilim adamının özgürlüğüne ve ilmi kanaatlerine sahip çıkmış, müslümanları sağlam sünnet verileri ile eğitmiş ve bu uğurda karşılaştığı idari baskıları da göğüsleyerek"¹³⁸ günümüze de ışık tutacak ilke ve prensipleri ilim adamlığına yakışır bir üslup içerisinde sunmuştur.

SONUÇ

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* isimli eserinden, ağırlıklı olarak da "Sulh", "Ahkâm" ve "Fiten" bölümlerindeki bâb başlıklarından Buhârî'nin siyâset anlayışını yöneten yönetilen ilişkisini tespit etmeye gayret ettik. Bu anlayışı elbetteki günümüzün dinî, sosyal, hukukî ve siyâset şartları muvacehesinde anlamak veya günümüz şartlarına göre değerlendirmek zordur. Dolayısıyla gerek bâb başlıklarındaki Buhârî'nin görüşlerini gerekse başlıklar al-

¹³² Bk. Frye, Richard Nelson, *Orta Çağın Başarısı Buhârâ* (çev. Hasan Kurt), Ahmet Yesevî Üniversitesi Yardım Vakfı Bilig Yayınları, Ankara, trs., s. 71.

¹³³ Mesela Nişabur valisi Abdullah b. Tâhir'in hadis taraftarlarını desteklediği ve ırcâ fikrini benimseyenleri çeşitli şekillerde cezalandırdıkları belirtilmektedir (bk. Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2000, s. 179).

¹³⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* (251-260), s. 272; Kurt, Hasan, *OrtaAsya'nın İslamlaşma Süreci (Buhârâ Örneği)*, Ankara 1998, s. 336

¹³⁵ Bk. Zehebî., *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 617.

¹³⁶ Buhârâ Emîri'nin Buhârî ile aralarında geçen olaydan sonra rey ehlinde (Mürçî) âlimlerin görüşlerine başvurması ve onların fikirleri doğrultusunda Buhârî'yi şehirden uzaklaştırması, o dönemde Buhârâ'da Mürçî âlimlerinin otorite sahibi olduklarını göstermektedir. Nitekim Muhammed b. Ahmed'in Buhâra halkı arasında önemli bir nüfuz sahibi olduğu belirtilmektedir. (Ayrıca bk. Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürçie ve Tesirleri*, TDV Yayınları, Ankara 2000, s. 259-261).

¹³⁷ Mesela bk. Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân*, Ankara 1990; Macit, Nadim, "Kelâmî Ekollerin Ortaya Çıkış Sürecinde İktidara Eklemlenme Problemleri", *Bilgi ve Hikmet*, sy. 7, 1994, s. 113-130; Özafşar, M. Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı*, Ankara 1999.

¹³⁸ Çakan, "a.g.m.", s. 45.

tında dercettiği rivâyetleri anlamada o dönemin şartlarını dikkate almak gerekmektedir. Mesela hilafetin Kureyş kabilesinden olacağına dâir görüşü örnek gösterebiliriz. Bununla beraber zamanın ve şartların değişmesiyle dahi olsa bazı ilkeler değişmemekte ve zamanımıza da bazı mesajlar vermektedir. Şimdi bu tespitler çerçevesinde şu sonuçlara ulaşmak mümkün gözükmektedir:

a. Buhârî'ye göre fertlerin ve fertlerden oluşan toplumun huzurunu temin etmenin yolu öncelikle sulh ve barıştır. Barışı sağlamak hem yöneticinin hem de yönetilenin görevidir.

b. Bu bağlamda siyasetin tek amacı, halkın huzurunu ve mutluluğunu sağlamaktır. Dolayısıyla yöneticinin ilk görevi fertlerin ve toplumun huzurunu bozacak icraat ve uygulamalardan kaçınmaktır. Yönetilen de yöneticisinden hoşlanmadığı herhangi bir şeyi gördüğü zaman hemen isyan etmemeli, fitneye sebep olabilecek hareketlerden uzak durmalıdır.

c. Buhârî'ye göre, yönetici (o dönemin dinî ve toplumsal yapısı çerçevesinde) dinin kendisine vermiş olduğu bir takım yetkileri (mesela kendisine mutlak itaat edilmesi yetkisini) asla kötüye (ma'rufa aykırı bir şekilde) kullanmamalıdır. Yani yönetici dini kendi siyasi ve şahsî emellerine âlet etmemelidir.

d. Yönetici nasihatıyla halkı yönetmeli, ceza verilmesi gereken kimseye (affedilmesi için) aracı olmamalı, işlerinde istişareyi ön planda tutmalı, yönetimiyle halkı sıkıntıya ve meşakkate sevketmemeli, insanların aralarını düzeltmeli, görevlendirdiği kimseleri devamlı hesaba çekmeli, suç işleyenlerle diyalogtan kaçınmalı, yönetici sadece kendisine tahsis edilen maaşı almalı, işçinin davetine icabet etmeli ve yönetilenleri güçleri nisbetinde sorumlu tutmalıdır.

e. Yine o dönemin dinî ve sosyal şartları gereği, yönetilenin de, Allah ve Resûlüne isyanı ve ma'rufa aykırı bir şeyi emretmediği sürece yöneticiye itaat etmesi gerekir.

f. Yönetilenler arasında, bilhassa ilim adamları ilme ve ilmin üstünlüğüne gölge düşürecek hareket ve tavırlardan kaçınmalıdırlar. İlim adamları yöneticilerin, ilmi, siyasi ve kişisel arzularına âlet etmelerine fırsat vermemeleri ve bilimsel özgürlüğü korumaları gerekir. Tarih boyunca ulema-umera ilişkilerinin zaman zaman sıkıntılara uğradığı bir gerçektir. İlim adamı hiçbir zaman toplumdaki ve siyasetten (modern manadaki politika kastedilmiyor) uzaklaşamaz. Ayrım gözetmeksizin her mevki ve kademedeki insanlarla ilişki içerisinde olmalı, bilgisini onlarla paylaşmalı, dinî deyimle bilgisinin zekâtını vermelidir. Bunlar arasında yönetici konumunda olanlarla da ilişkilerini, marufa uygun bir şekilde korumalıdır. Zira otoritenin, bilimsel gerçeklerle ve bilim adamlarıyla istişare ederek insanları idare etmesi halkın huzur ve mutluluğunu sağlamada en emin yol olarak gözükmektedir. Şayet yöneticilerle ipler tamamen koparılsa, teorik planda ilmin ve ilim adamının da pek fazla etkinliği olmaz. İşte bu noktada, yöneten ile bilim adamı arasında bir mesafenin korunarak ilmin ve ilim adamının şeref ve haysiyetini rencide etmeyecek şekilde ilişkilerin geliştirilmesi daha sağlıklı olacaktır. Nitekim, Buhârî de bunu yapmış, insanlara ilim meclisleri akdederek bilgisini onlarla paylaşmaya çalışmış, ancak kendi görev alanına, emîrin sırf yöneticilik vasfına dayanarak, müdahale etmesine izin vermemiştir. Zira emîrin talebinde ne dinî ne de kamu menfaati söz konusudur, aksine şahsî bir menfaat gözükmektedir.

g. Bu noktadan hareketle bilim adamları arasında sık sık görülen bilimsel haset ve kıskançlığın ilmin ve ilim adamının haysiyetine ne derece gölge düşürdüğü görülmektedir.

Bilhassa bu hasetliğin ve kıskançlığın siyâsî otoriteyi arkalarına alıp onları da yanlış yönlendirerek onarılması güç vahîm sonuçlara götürmeleri ise bir başka acı gerçek olarak tarih sahnesinde yerini almaktadır. Nitekim Zühî ile Buhârî arasındaki düşünce farklılığından dolayı bir ilim adamının kıskançlık ve hasetliğinin, belli bir döneme kadar kendisine saygı duyulan bir ilim adamını (mesela Muhammed b. Yahya ez-Zühî'yi) ve önceleri pek çok hayırlı işlere damgasını vurarak halk arasında takdir toplayan bir yöneticiyi (Buhârâ Emîri Hâlid b. Ahmed'i) Buhârî'yi kendi öz memleketinden uzaklaşmasına vesile oldukları için, menfi yönden nasıl etkilendikleri gayet açık olarak gözükmektedir.

h. Son olarak şunun da bilhassa ilave edilmesi gerekir: Bir yöneticinin ya da bir siyasetçinin ilim adamlarına, sırf siyâsî ve şahsî çıkarlarından dolayı müdahale ederek bilimsel özgürlüğü ortadan kaldırıcı davranışlarda bulunması ve o idarecinin bu tavrına ilim adamının müsaade etmesi ilmin ve bilim adamlığının haysiyetini ve şerefini nasıl zedeliyorsa, *aralarındaki görüş farklılığından dolayı ilim adamlarının da birbirlerine karşı bilimsel özgürlüğü kısıtlayıcı, her ne şekilde olursa olsun, psikolojik ve manevi baskı türünden, birtakım tavır ve hareketlerde bulunmalarının da ilme ve bilim adamlığına o derece zarar vereceği âşikardır*. Bilimsel özgürlük, sadece "istenilen veya arzu edilen" fikir ve düşüncelerin söylenmesi doğrultusunda değil, aksine "istenilmeyen ya da ilk bakışta hoş karşılanmayan" görüşlerin de serbestçe söylenmesine müsaade edilmesi, o düşüncelere ve karşıt fikirlere karşılıklı olarak usûlünce ve üslubunca tartışarak katlanılması demektir. Belki bu ilke ve prensibin ilim adamları tarafından uygulanması gerçek anlamda bilimsel düşünce ve özgürlüğün her zaman ve mekanda gerçekleşmesine daha iyi imkan hazırlayacaktır. Aksi takdirde, hangi otorite olursa olsun kendi gücünü ve kuvvetini daha da sağlamlaştırmak için kendisinden daha fazla otoritesi olan ilmin gücünü ve bu güce sahip olan ilim adamlarını yanına alarak müspet veya menfi olabilecek icraatlarını meşrulaştıracaktır. Elbette ki, ilmin ve bilimsel gücün bu onurunu korumak da zelîl etmek de ilim adamlarına bağlıdır.